

SPECIMINA

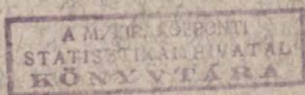
DISSERTATIONUM FACULTATIS PHILOSOPHICAE REGIAE HUNGARICAE UNIVERSITATIS ELISABETHINAE QUINQUEECCLESIENSIS

101.

A MAGYAR
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETBEN KÉSZÜLT DOLGOZAT

A
MAGYAR INDULATSZÓK

ÍRTA
DEÁK ISTVÁN

1936

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

SPECIMINA
DISSERTATIONUM FACULTATIS PHILOSOPHICAE
REGIAE
HUNGARICAE UNIVERSITATIS ELISABETHINAE
QUINQUEECCLESIENSIS

1. Szabó Pál: Pécs környékének településföldrajza. 1926.
2. Máté Károly: A magyar önéletírás kezdetei. 1926.
3. Grózinger M. József: Kant metaphysikai törekvései. 1927.
4. Taubert Ernő: A katonaság elszállásolása és ellátása Somogy vármegyében a XVII. sz. első felében. 1928.
5. Merényi O. Ernő: Fáy András meséi, műfaj- és kortörténeti vonatkozásai. 1928.
6. Fábri K. L.: William James. 1928.
7. Krémer Erzsébet: Maurice Barrès és a lélektani regény. 1928.
8. Gyarmathy Dénes: Stange kísérletei a vallás ismeretelméleti megalapozására.
9. Lukić Gyula: Ugo Foscolo és a romanticizmus. 1928.
10. Székely Károly: Pálóczi Horváth Ádám nézetei a nyelv- művelésről. 1929.
11. Kohajda Margit: A függőleges tagoltság hatása a Mátra és Bükk népességének sűrűségére. 1929.
12. Szilárd Erzsébet: Romain Rolland és Németország. 1929.
13. Bokor Ignác: A trencsényi csata. 1929.
14. Orbán György: Váltakozó áramok elektromos ingerhatásáról. 1929.
15. Engel Tivadar: Pozitivisták törekvései D'Alembertnél. 1930.
16. Tóth Géza: Vizsgálatok a cellulóz sósavas lebontásának közbeneső termékeiről. 1930.
17. Dénes Tibor: Péterfy Jenő esztétikája. 1930.
18. Kovács József: Török Gyula élete és művei. 1930.
19. Truka Jolán: A Schiff-féle bázisok. 1930.
20. Szilárd Katalin: Az evonymus europaea carotinoid festékének vizsgálata. 1930.
21. Georgovits József: Vogul jelzős szerkezetek. 1930.
22. Katona Györgyi: Vizsgálatok néhány aromás nitroso- és nitro-vegyület reduktójáról. 1930.
23. Gyuris Gizella: Rousseau és Tolsztoj kultúrpresszimizmusa. 1930.
24. Hamerák Izabella: A reális tárgyak oktatása a filantropistáknál. 1930.
25. Jancsi László: A misztikus intuíció. 1931.
26. Hajdu Helga: Lesen und Schreiben im Spätmittelalter. 1931.
27. Tóth Ferenc: A németiség elterjedése és településformái a Dunántúlon. 1931.
28. Sáfrány István: Balassa-problémák. 1931.
29. Fejér Rózsa: François Rákóczi II. dans les mémoires françaises de son temps. 1931.
30. Kozma Antal: Fénelon Téli-maquejának egy XVIII. századi magyar verses feldolgozása. 1932.
31. Venetianer György: Szénmonoxydreakciók. 1932.
32. Kardos Emilia: A pécsi német sajtó és színészet története. 1932.

D. 570 4:497.
~~F72(803)~~

SPECIMINA.

DISSERTATIONUM FACULTATIS PHILOSOPHICAE REGIAE HUNGARICAE UNIVERSITATIS ELISABETHINAE QUINQUEECCLESIENSIS

101.

A MAGYAR
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETBEN KÉSZÜLT DOLGOZAT

A MAGYAR INDULATSZÓK

ÍRTA
DEÁK ISTVÁN

A Központi Statisztikai Hivatal
könyvtárának állományából leírt
s a könyv-
tárnak átengedett sajtótermék.

1936

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

A M. KIR. KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL
KÖNYVTÁRA

M. KIR. KÖZP. STATISZTIKAI HIV.
KÖNYVTÁRA.

1937 évi napló 2011 szám

vétel - csere - ajándék - köteles pl.

Gunnantuli egy. ny. -tól.

Dpl 570

KÖNYVTÁRSZÁMLÁNYI INTÉZET
Növedék naplója
1949 Sz. 497

Leve
1960.

Leve 1960
1960

I.

AZ INDULATSZÓ ELMÉLETE.

Az indulatszó fogalma a régi nyelvtanokban.

A magyar nyelvtudományban más szófajokhoz viszonyítva még keveset foglalkoztak az indulatszókkal. Az általános nyelvtudományban sincs még egészen kialakulva az indulatszó elmélete. Ennek okát BRUGMANN¹ így fejezi ki: „Manapság az indulatszókra vonatkozólag azt az álláspontot fogadják el, hogy azok egyenlőértékűek a zokogás, az üvöltés tagolatlan hangjaival, és így nem tartoznak az emberi nyelvbe.”

Mielőtt részletesen tárgyalnók az egyes indulatszók történetét, foglaljuk össze röviden az indulatszók elméletét.

A görög grammatikusok még nem sorozták külön szófaji osztályba az indulatszókat, nem tartották külön beszédrésznek, hanem az *adverbiák* fejezetében tárgyalták.

A rómaiaknál az indulatszó már mint külön szófaji csoport jelenik meg. Ez STEINTHAL² szerint valószínűleg a Tiberius és Claudius idejébeli RHEMNIUS PALAEMON-tól származik: PALAEMON az indulatszót a következőképen határozta meg: „Interiectiones sunt, quae nil docibile habent, significant tamen affectum animi.”

Hasonlóképen a szófajok közé sorozza az indulatszókat QUINTILIANUS is. Ő nem helyesli, hogy egyes grammatikusok (ARISTARCHUS és PALAEMON) az elvont fogalmak közé sorozzák.

A latin grammatikusok meghatározásait vették át a magyar nyelvtanírók is lényegtelen változtatással.

¹ Verschiedenheiten der Satzgestaltung. 21.

² Geschichte der Sprachwissenschaft b. d. Griechen u. Römern.² 1890—91. II. 322.

SYLVESTER JÁNOS a következőket írja nyelvtanában az indulatszókról:³ „Interiectio est pars orationis, significans mentis affectum voce incognita. Az közébe uetis az főbeidnek égg riße, mell' lileknek indulattāt iecézi esmeretlen boual.“

SZENCZI MOLNÁR ALBERT a következőkép tárgyalja az indulatszókat:⁴

„Interiectiones voce incondita animi affectum significant, ut:

Gaudientis: *hayja, hayjahuyja, heyjahó.*

Ridentis: *haha, hahaha.*

Irridentis: *veh, vehße.*

Admirantis: *énye, hißem, imè, béh, bezzeg!*

Approbantis: *ám, ámbár, bár, bátor, ámbátor.*

Fastidientis: *pfi, pfiha, huy!*

Indignantis et comminantis: *aha, haddelczac, hadgyán-czac.*

Respondentis: *no, s'no, hallom, mi kell?*

Silentis: *czi, veßtegj.*

Exclamantis: *oh, ó, hoy, uho, héy, hophaya!“*

KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY⁵ már megjegyzi, hogy az indulatszók nem ragozhatók és nem fokozhatók.

A DEBRECENI GRAMMATIKA⁶ így ír a „közbevetőkről“: „A melly ízótskákkal tsudálkozásunkat, kívánságunkat és más indulatainkat szoktuk kijelenteni és azokat más szavainknak vagy eleibe vagy közibe vetjük: azokat nevezzük, a Deákokat követvénn: Közbevetőknek; melly Név a Rébesülőnek ereje szerint annyit is téfszen mint: közbevetni való.“ Ez a grammatika a tizenkettedik osztályba sorozza a „közbevetőket“ és ezek közé „számlálhatni azokat a Szókat is, mellyekkel az oktalan állatokat szoktuk megszólítani, hívni, hajtani vagy elűzni.

... A közbevetők közül ezek: *Jaj!, ne!, neße! éppenn!* a Harmadik Ejtést kívánják, a többek pedig mind az Elsőt

³ Grammatica Hungaro-Latina. 1539. (Corp. Gramm. Bp. 1876. 78.)

⁴ Novae Grammaticae Vngaricae libri duo. 1610. (Corp. Gramm. 251.)

⁵ Hungaria Illustrata. 1655. (Corp. Gramm. 401.)

⁶ Magyar Grammatika. Bétsbenn. 1795. 141.

és egy sem a Negyediket. Mikor így szólunk: *nefe ez a könyv!*, a *nefe* nem a könyvre, hanem az elhalgatódott Névmasra: *néked*, vitetik.“

Az indulatszó az újabb nyelvtudományi irodalomban.

SZINNYEI¹ a szavakat fogalmi tartalmuk, jelentésük alapján osztályozza. Szerinte az indulatszók nem igazi szavak, nem is részei a mondatnak.

SIMONYI² is a jelentés alapján osztályozza a szavak különböző fajait, s az indulatszót szintén nem tartja igazi beszédrésznek. „A beszédrészek közt szokás említeni az indulatszókat is. Ezek nem tartoznak az igazi beszédrészek, az igazi szavak közé, mert nem képzeteket fejeznek ki, hanem indulatokat.“

GULYÁS P.³ a viszonzyszók közé sorozza az indulatszókat.

NÉGYESY L.⁴ külön szófajnak, beszédrésznek veszi az indulatszót. Szerinte ezek nem jelentenek semmi érthető dolgot, hanem csak valami indulatot vagy érzelmet fejeznek ki, fölkiáltás formán. Ide tartoznak az állathivogató vagy kergető szócskák is. Az indulatszók nem tartoznak szorosan a mondat szerkezetébe, hanem mintegy érzelmi mellékletei a mondatnak.

KALMÁR E.⁵ szófaji rendszerében az indulatszó a mondati szók (ige, indulatszó, hangutánzószó) között foglal helyet. Az indulatszók szerinte annyit jelentenek, mint egy-egy felkiáltó mondat. Az indulatszó mellé néha még egy mondatot teszünk, mellyel az indulatszót világosabban magyarázzuk. Azért az indulatszó határozatlan mondat.

KLEMM A.⁶ két főcsoportra osztja a szavakat szófaji szempontból: 1. Fogalmat nem jelölő szavak. Idetartoznak az indulatszók. 2. A többi szavak fogalmakat jelölnek.

PAUL⁷ a szavakat a szóképzéshez és a szóragozáshoz való

¹ A magyar nyelv. Bp. 1929. 22.

² Magyar nyelvtan felsőbb osztályoknak. Bp. 1880. 24.

³ Rendszeres magyar nyelvtan. Bp. 1899.

⁴ Rendszeres magyar nyelvtan. Bp. 1927. 32, 45.

⁵ Rendszeres magyar nyelvtan. Bp. 1897. 78.

⁶ A mondatelmélete. Bp. 1928. 94.

⁷ Prinzipien der Sprachgeschichte.⁵ Halle. 1920. 354.

viszonyuk alapján osztályozza, s az indulatszót a harmadik csoportba, a hajlíthatatlan szavak közé sorozza.

PAUL⁸ az indulatszó fogalmán önkénytelenül kiejtett hangokat ért, amelyek az indulatból fakadnak a közlés minden szándéka nélkül. Szerinte nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy mai indulatszavaink igazi természeti hangok (Naturlaute), amelyek eredeti szükségyszerűséggel az érzelemből fakadnak, mint pl. a sírás és a nevetés. A közönségesen használt indulatszók hagyomány útján öröklődnek egyik nemzedékről a másikra épúgy, mint a nyelv többi eleme. Az indulatszó hangalakja és jelentése között csak külső, formális képzettársulás van, ezért ugyanazon érzelmenek kifejezése különböző nyelvekben és nyelvjárásokban, sőt ugyanazon nyelvjárás különböző egyéneinél eltérő lehet.

PAUL megkülönböztet kétfajta interjectiót: 1. Az interjectiók egyrésze csak belső érzelmenek a kifejezője, ezek a tulajdonképeni indulatszók (Empfindungsinterjectionen). Pl. *oh, ah*. 2. Másik részük nemcsak belső érzelmekre vonatkozik, hanem külső folyamatokra is, ezek a halló és látó érzék hirtelen izalmának visszahatásai. Pl. *puff, husch, hurre, mupp*, stb. Ezek a hangutánzó interjectiók.⁹

Az indulatszók első csoportjából egyesek csak bizonyos meghatározott érzelmekre vonatkoznak. Pl. *fuj* az utálatéra. Mások viszont, mint pl. *ó*, különféle érzelmeknél, azonos tagolt hangalakban törhetnek elő. Az, hogy egy-egy indulatszónak így többféle jelentése van, nem eredeti sajáttság. Pl. a német *ach* eredetileg csak fájdalmat fejezett ki. Vö. *ächzen*. A többjelentésű indulatszók önmagukban közömbös tagolt hangok vagy hangsorok, és csak a kíséző érzelmi hangulattól kapnak meghatározott tartalmat.

A legkülönbözőbb nyelvekben is megfigyelhető, hogy az indulatszók más szavakból, illetve szócsoportokból is keletkezhetnek, pl. a németben *ach Gott, Jesus Maria, Donnerwetter, leider*, a magyarban *sajna* < *sajnos* CzF., *hallgass* >

⁸ I. m. 179.

⁹ DELBRÜCK (Grundfragen der Sprachforschung. 1901. 76.) szerint PAUL túlságosan erősen hangsúlyozza ezeknek hangutánzó természetét.

hallga. A' Magyar Nyelv Rendszere 1847. 263. és CzF., *rajta*,¹⁰ *Istenem!* Ezeket WUNDT¹¹ nyomán másodlagos (sekunder) interjectióknak szokás nevezni, ellentétben az előbbiekkal, az eredetiekkel (primer). A hangváltozás következtében az eredeti szó annyira elhomályosulhat, hogy többé nem ismerhető fel. Pl. a németben *jemine* (Jesu + domine). Éppen ezért hangoztatja PAUL, hogy még a semmiképen sem elemezhető, látszólag egész egyszerű indulatszóknál sem lehetünk sokszor biztosak abban, hogy ezek nem hasonló módon keletkeztek-e. Az indulatszók egyrésze azonban mégsem származik más szavakból vagy szócsoporthoz, hanem közvetlenül az indulathangokra (Empfindungslaute) vezethető vissza.

WUNDT¹² szerint a mai eredeti indulatszók (*oh, ach, meh, he, juhe*, stb.) az ősi természethangok (Nurlaute) maradványai. „Mit der eigentlichen Sprache in gar keiner inneren Verbindung stehend, bilden sie gleichsam vereinzelte Trümmer einer vorsprachlichen Stufe, die den Zusammenhang der Rede unterbrechen.“

WUNDT¹³ a másodlagos interjectiók közé sorolja a vocativust és az imperativust is. „So trägt der Vokativ überall da, wo er in der Sprache einen besonderen Ausdruck gefunden hat, den Charakter einer an eine konkrete Vorstellung gebundenen Interjektion an sich...“¹⁴ Der Imperativ „ist auch ein Ausdruck einer interjektional betonten konkreten Vorstellung.“

NOREEN¹⁵ az indulatszó (Empfindungswort) és a fogalom-szó (Begriffswort) elnevezés helyett ezeket a kifejezéseket használja: Interjektioneller und kommunikativer Ausspruch.

Az interjectiók a beszélő személy lelki feszültségének le-

¹⁰ SIMONYI: A Magyar Nyelv.² 323. Más vélemény szerint *sajna* eredete összefügg talán Arany János ezen sorával: *S hajna!* A tudós maeskája.

¹¹ Die Sprache. I. 321.

¹² I. m. I. 319—20.

¹³ I. m. I. 322—324.

¹⁴ DELBRÜCK (I. m. 76—77.) ezt nem helyesli: „Wie kann eine Interjektion, die eben keine bestimmte Vorstellung ist, auf eine solche bezogen werden?“

¹⁵ NOREEN-POLLAK: Einführung in die wissenschaftl. Betrachtung der Sprache. Halle, 1923. 276 skl.

vezetésére szolgálnak. Ezek többé-kevésbbé önkénytelen, sőt néha nem egészen tudatos beszédbeli kifejezései az érzelmeknek, hangulatoknak, indulatoknak, szenvedélyeknek; közvetve egyszersmind jelei az élénk szemléleteknek, képzeteknek, gondolatoknak, amelyek ezeket az érzelmeket, hangulatokat stb. okozzák.

Az interjectiók és a közlésre szolgáló (kommunikatív) nyelvbeli megnyilatkozások között a határvonal alig észrevehető és gyakran ingadozó. Egyrészt azért, mert az olyan kifejezések, amelyek azelőtt közlésre szolgáltak, az idők folyamán másodlagos indulatszói kifejezéssé fokozódtak le, pl. *Jó reggelt!* ma már nem jelent mást, mint egy barátságos fejhajtást; a gyakori esküformák és káromkodások semmi esetre sem jelentik azt, amit tartalmuknál fogva szorosan véve jelentenének, hanem nyelvérzékiünk csak nyomatékos indulatszókna fogja fel őket. Másrészt sok eredeti indulatszói kifejezés közlésre szolgáló nyelvi kifejezéssé emelkedett fel.

BÜHLER¹⁶ a szavakat két főcsoportra osztja. 1. Nevezőszók. 2. Mutatószók. Az indulatszók szerinte inkább a mutatószókhoz tartoznak. „Denn nicht nur die Interjektionen, sondern im Grunde genommen alle „indeklinablen“ Zeigzeichen erhalten nicht im Symbolfeld der Sprache, sondern im Zeigfeld ihre Feldwerte.“

Az indulatszók fajai.

A magyar elnevezés: *indulatszó* (SZEMERE¹ használta először 1814-ben) nem egészen helyes, mert indulatszón nemcsak az indulatunkból fakadó szavakat értjük, hanem mindazon szavakat, amelyek fogalmilag nem tagolt lelki élményt fejeznek ki, vagyis amelyek nem jelei sem tárgy-, sem cselekvés-, történés-, sem tulajdonságfogalmaknak. Az indulatszók csoportjába lehet sorolni mindazokat a szavakat, amelyek mint fogalmakat nem jelölők semmiféle más szófaji csoportba nem sorozhatók be. Ezért külön szófaji csoport felállítására volna szükségünk. Legcélszerűbb lenne talán e külön szófaji

¹⁶ Sprachtheorie. Jena, 1934. 297.

¹ NyÚSz.

csoportnak az *indulatszó* elnevezés helyett *fogalmat nem jelölő szavak csoportja* elnevezést adni.

Ha elfogadjuk ezt az új szófaji csoportot, akkor a fogalmakat nem jelölő szavak osztályát a jelentés alapján a következő három alcsoportra oszthatjuk, miként NOREEN² és mások is teszik:

1. *Szoros értelemben vett indulatszók.* (NOREEN szerint: impulsiver Ausspruch, HEYSE³ szerint: Empfindungslaute.) Ezek erős érzelmeknek nyelvbeli kifejezései, amelyekben a lelki feszültség ösztönszerű hangokban tör elő. Pl. *jaj!* Ezekben még ma is az ősi, állandó nyelvteremtő erő nyilatkozik meg.⁴

2. *Fogalmakat ki nem fejező, természeti, állati hangokat utánzó szavak.* (NOREEN szerint: repulsiver Ausspruch, HEYSE: Schallnachahmungen.) NOREEN szerint az ily hangutánzó, hangfestő szó „drückt eine subjektive Stimmung aus, ist aber dann auch eine lautsymbolische Wiedergabe, sozusagen der Widerhall (daher der Ausdruck „repulsiv“) der Wahrnehmung selbst.“ Pl. *puff, zsupsz, nyekk!*

3. *Fogalmakat ki nem fejező ösztönző szavak.* (NOREEN: compulsiver Ausspruch, HEYSE: Begehrungslaute.) Ezek az ösztönző szavak egy másik emberhez vagy állathoz szólnak, hogy a megszólított embert vagy állatot bizonyos irányba cselekvésre készítsék, indítsák. Ezek között is lehetnek egyesek (az állathivogatók) hangutánzók, hangfestők egyúttal. Idetartoznak: a) valakinek a figyelmét felhívó kifejezések, pl. *ni, la!* stb. b) csendet parancsoló kifejezések, pl. *pszt, csitt!* stb. c) állathivogató, állatkergető szavak, pl. *coki, cic, hess!* stb.

Természetes, a fogalmakat nem jelentő szavak három említett főcsoportja közé éles határvonalat húzni alig lehet, mert az indulat nyelvbeli kifejezéseinek gyakran hangutánzó jellegük is van, az ösztönző nyelvbeli kifejezések pedig erős indulatból fakadhatnak. Pl. *mars, csitt, kuss!*

Dolgozatomban csak a közkeletű indulatszókkal foglalkozom, amelyeket szótárakba a rendes szókészlet közé szok-

² I. m. 279.

³ System der Sprachwissenschaft. Berlin, 1856. 72–73.

⁴ ZOLNAI B.: Szóhangulat és kifejező hangváltozás. Szeg. Füiz. 3:41

tak felvenni; tehát a tulajdonképeni indulatszókát, a figyelmet felhívó és a csendet parancsoló kifejezéseket tárgyalom.

A hangutánzó és az állathivogató, kergető, fogalmakat ki nem fejező szavakkal majd egy másik dolgozatban foglalkozom.

Eredetüket tekintve a fogalmakat nem jelölő szavakat két osztályba sorozhatjuk:

1. *Eredetiek* (primer).

2. *Másodlagosak*⁵ (sekunder).

A fogalmakat nem jelölő szavak, miként a fogalmakat jelölők is, a beszélő szervek ösztönszerű kifejező mozgásai-ból (Lautgebärden) keletkeztek. Bizonyos lelki élmények (érzelmek, indulatok, vágyak stb.) fogalmilag nem tagoltan, fogalmak közvetítése nélkül is, közvetlenül juthatnak kifejezésre a velük reális kapcsolatban levő tagolatlan hangokkal (WUNDT szerint: unartikulierte Schreilaute⁶) vagy tagolt hangokkal⁷ (WUNDT szerint: artikuliert Gefühls-laute) s az arcizmok és taglejtések kifejező mozgásaiban. A lelki élmény és a tagolatlan, tagolt hangok közti kapcsolat lehet egyéni, pillanatnyi. Az ily tagolatlan és tagolt hangok, hangsorok az ú. n. *természethangok*, *indulathangok*,⁸ de még nem *szavak*. Ilyenekké csak akkor lesznek az ily tagolt természet-, azaz indulathangok és hangsorok, midőn a lelki élmény és a tagolt hangok, hangsorok kapcsolata állandósul: pl. *jaj!* a fájdalom kifejezésére. Az így tartósan asszociált lelki élmény és hangképzet a megfelelő képzetdispozíciók alakjában tovább élt a beszélők lelkében, utánzással nagyobb körben elterjedt és nemzedékről-nemzedékre hagyomány útján öröklődött. Így keletkeznek a fogalmakat nem jelölő *eredeti* szavak, az *eredeti* indulatszók tágabb értelemben vett osztálya. A lelki élmény és a velük kapcsolatos tagolatlan és tagolt hangok, hangsorok között levő kapcsolat eredetileg *reális* volt. „Ami az ösztönszerű indulatszavakat illeti, nyilvánvaló, hogy ezek együtt születnek az érzelemmel. Minél kevésbé tisztán

⁵ ZOLNAI B.: I. c. 40.

⁶ I. m. I. 319.

⁷ ZOLNAI B. szerint ösztönszerű indulatszók. I. m. 41.

⁸ A tagolatlan és tagolt hangok fogalmára vö. TOLNAI V.: MNy. 11:52, NOREEN: I. m. 12 skl. HORGER: Által. Fonetika 15.

artikulált az indulatszó, annál természetibb, őszibb kapcsolatban áll az indulattal.⁹

Idővel azonban a lelki élmény és a vele állandóan asszociált tagolt hangok, hangsorok között levő kapcsolat reális volta elhomályosul, konvencionálissá lesz. A taglejtések, arcizmok stb. kifejező mozgásai a szavak közül az indulatszókban maradtak meg legjobban. Pl. az arcizmok mozgásai az öröm, félelem lelkiállapotában, a megelégedettségben a kezek dörzsölése, tetszéskor a kéz összeütése, megrémüléskor a hirtelen hátradőlés, fenyegetéskor az ököl megrázása stb.¹⁰

Valamely lelki élmény, mely fogalmilag tagolva volt és fogalmakat kifejező szavakkal (főnév, ige stb.) jutott kifejezésre, idővel fogalmi tagoltságát elvesztheti, azért a megfelelő szó sem jelöl többé fogalmat, hanem csak fogalmilag tagolatlan lelki élményt. Így keletkeznek a *fogalmakat nem jelölő másodlagos* szavak, a *másodlagos* indulatszók tágabb értelemben vett osztálya.

Az eredeti indulatszók száma mindinkább kevesebb lesz, helyüket a másodlagos indulatszók foglalják el. Ennek az az oka, hogy a műveltség emelkedésének következtében az érzelmek megnyilatkozásai is mindinkább mérséklődnek. A másodlagos indulatszók már nem eredeti természeti hangokból, hanem más szavakból és szócsoportokból keletkeztek, tehát fogalmakat jelölő nyelvi alakokból fokozódtak le fogalmakat nem jelölő indulatszókká. Pl. *istenem! sajna!* CzF. és a különféle káromkodások, eufémizmusok¹¹ (*teringettét* = teremtését!). A nyelv fejlődésében mindig újabb és újabb másodlagos indulatszók keletkeznek, ezekről WUNDT-nak az a véleménye, hogy minden korban sajátos jellegük van. Pl. az ókorban: istenek nevei; a középkorban: imaformák, időjárási jelenségek, számok fokozódnak le indulatszókká.

ZOLNAI B. szerint: „Konvencionális jelentésű szavak — amiket alkalmilag fölkiáltó szavakként, interjekciókként használnak — a sok pongyola és emfatikus használat folytán lerövidülhetnek és „expresszív”-nek látszó indulatszavakká válhatnak. Ilyen a magyar: *ni! né!* (< nézd), a *jé!* (< Jézus),

⁹ ZOLNAI B. I. c. 41.

¹⁰ NOREEN: I. m. 280 skl.

¹¹ ZLINSZKY A.: Az eufémizmus. Bp. 1931. és MNy. 20:8.

hadd, az idegéből kapott *kuss* (< kussti < kusch dich < couche-toi), *mars* (< marche) stb. ... Kétségtelen, hogy a konvencionális jelentésű szavaknak ilyen interjekciókká rövidítésében a nyelv akusztikai ösztöne közreműködik. Csak olyan szavak, illetőleg hangcsoportok válhatnak utólagosan indulatszókká, amiknek akusztikai karaktere alkalmas erre. (A *kuss!* esetében: egyszótagúság, jelentésnélküliség, amely megengedi a szónak tisztán affektív alkalmazását; *hess*, *huss* analógiája.) A nyelvösztön addig rövidíti a szót, míg hasonlóná lesz az érzelmi kitörések spontán hangcsoportjaihoz.¹²

Már előbb láttuk, hogy WUNDT a másodlagos indulatszókhöz sorozza a vocativust és az imperativust is. Csakugyan bizonyos tekintetben másodlagos indulatszók ezek is, de csak akkor, ha az imperativus vagy a vocativus fogalma elhomályosul és pusztán az erős érzelem megnyilatkozása lesz. Pl. *istenem! jézusom!* Ilyenkor Isten és Jézus nevének fogalma teljesen elhomályosul a beszélő tudatában és csak egy *ó* vagy *ah* jelentésével lesz egyértékű.¹³

Azonban nemcsak fogalomszók fokozódhatnak le indulatszókká, hanem viszont indulatszók fogalomszókká fejlődhetnek, így alapul szolgálhatnak szóképzések számára is. Pl. a *jaj!* indulatszó főnévi jelentést vesz föl: *nagy jajjal*. Az indulatszó ragokat, képzőket is felvehet.¹⁴ „Ősi nyelvt teremtmő jelleget kölcsönöz az indulatszavaknak az a tény, hogy ma is lehetséges eszközei a szóalkotásnak és megvan a lehetőség rá, hogy spontán fölkiáltás elterjedjen és eltanult, konvencionális szóra szintelenedjék.”¹⁵

E csoportokon kívül külön csoport és az indulatszókhöz tartoznak *népdalaink* patetikus kitörései, kurjantásai, kedveskedő megszólításai, a széles jókedv kifejezésére való általános rikkantások és mókázó szavak, az úgynevezett *réják*. Pl.

Akkor volna szép az erdő,
Ha lány volna a kerülő,

¹² ZOLNAI B.: i. c. 40.

¹³ Vö. PAUL: I. m. 179.

¹⁴ HORGER: A magyar igeragozás története. Szeged, 1931. 4.

¹⁵ ZOLNAI B.: i. c. 44.

Csili-csalárom! Csili-csalárom!

Ha lány volna a kerülő.

Magy. Remekírók 54:19.

Az indulatszók jelentése.

Felmerül még az a kérdés, milyen rendszer szerint tárgyaljuk az indulatszókat: a hangalakból induljunk-e ki vagy pedig a jelentésből?

SCHWENTNER¹ az indulatszókat hangalakjuk szerint tárgyalja: tiszta magánhangzóból álló, tiszta mássalhangzóból álló, magánhangzóból és mássalhangzóból álló indulatszók stb.

Lehetne az indulatszókat azok szerint az érzelmek szerint is osztályozni, amelyeket kifejeznek, tehát jelentésük alapján. Ez a felosztás nagyon nehéz, mert alig húzható határvonal az egyes érzelmek között, az egyik érzelem szinte észrevétlenül átesap a másikba. Az eredeti indulatszók közül egyesek csak bizonyos meghatározott érzelem kifejezésére szolgálnak, pl. *csitt!* csak csendre int, *fuj!* csak utálatot fejez ki. Mások azonban többféle érzelmet is kifejezhetnek, ezek önmagukban közömbös, tagolt hangok vagy hangsorok, amelyek a kísérő érzelmi hangulattól és a velük kapcsolatos mondat vagy mondatpótló révén kapnak meghatározott tartalmat. Eredetileg ezek is csak egyféle érzelmet jelöltek. Az indulatszók között is vannak tehát homonymák. Az ilyen többjelentésű indulatszók hanglejtése más és más.²

„Érzelmet hangra sohasem lehet tökéletesen lefordítani. ... Az eredmény nem lehet más, mint amit COMBARIEU (Les rapports de la musique et de la poésie. Paris 1894:25 és 51.) megállapított, hogy az érzelem sokkal több, mint a rendelkezésre álló indulatszó: „Le même cri peut exprimer la peur, la colère, la surprise, le désespoir, la haine. Le même soupir peut être celui d'un malheureux vaincu par la douleur, d'un

¹ Die primären Interjektionen in den idg. Sprachen. Heidelberg. 1924. 6.

² Erdemes volna az egyes indulatszók különböző jelentéseinek hanglejtését is megvizsgálni, azonban jelen dolgozatom keretei ezt nem engedik meg.

épicurien abîmé dans la volupté, d'un saint en extase, d'un fou, d'un malade qui renaît à l'espérance, d'un agonisant..."³ Helyesen jegyzi meg NOREEN,⁴ hogy itt szigorú logikai felosztás nem sikerülhet.

Leggyakoribb indulatszavaink a következő érzelmek kifejezésére szolgálnak:

1. kellemetlenség, fájdalom, szenvedés: *ah, jaj, ó!*
2. lehangoltság, szomorúság, csalódás, gyász: *aj, haj, hej, istenem!*
3. nemtetszés, elégedetlenség, utálat, gúny: *ehe, ej-ej, fuj, brr!*
4. lebecsülés, megvetés: *fuj, ó!*
5. bosszúság, harag: *a, ah, áhá, az árgyélusát, jaj, ó!*
6. félelem, rémület, csodálkozás, meglepetés: *a, ah, be, de, ejha, ejnye, jé, ohó, huh, hm, juj, ó, tyűh, teringettét! ↓tsz! ↓ccc!*
7. jókedv, tetszés, megelégedettség: *ej, ejha, haha, haja, hajaha, hajahuja, hehehe, hej, huj, ujj, csuhaj!*
8. öröm, ujjongás: *ah, aj, csuhaj, ha, hahaha, hihih, hopp, huja, ihj, ihaja, istenem, tyuhaj, uccu, ujj!*
9. tagadás: *á, ah, e!*
10. kívánság, kérés, óhaj és sóhaj: *ah, ó, vaj!*
11. csillapítás, csendesítés, parancs: *csitt, hallga, mars, kuss, pszt, sss!*
12. nógatás: *no, uccu!*

Könnyebb áttekintés céljából leghelyesebbnek és legcélszerűbbnek találtuk az indulatszóknek betűrend szerint való tárgyalását.

Már előbb említettük, hogy KLEMM A. *A mondattan elmélete* című művében (95.) a szófajok osztályozásában a fogalmakat nem jelölő szavak csoportjába sorozza az indulatszókat. Tehát az indulatszó szófaj, mert egy bizonyos lelki élmény állandóan társul egy megfelelő hanggal vagy hangsorral. A lelki élmény azonban az indulatszókban nincs logikailag, fogalmilag tagolva, ezért az indulatszók nem fejezhetnek ki fogalmakat.

Szokták az indulatszókat *mondatpótlóknak* (Satzäqui-

³ ZOLNAI B.: I. c. 42.

⁴ Vö. NOREEN-POLLAK: I. m. 280—1.

valente) is venni, ha közlést fejeznek ki. Ez azonban csak utólagos belemagyarázás. Az indulatszókban kifejezett lelki élmény fogalmilag nincs tagolva, ezért az indulatszók nem lehetnek tagjai a mondatban és a mondatpótlóban kifejezésre jutó fogalomviszonyításnak, azaz nem lehetnek sem mondatok, sem szoros értelemben vett mondatpótlók, sem mondatrészek, hanem csak érzelemmel ejtett szavak (akár egy hangból állanak, akár egész hangsorból), s ha mondattal vagy mondatpótlóval kapcsolatban fordulnak elő (pl. *Jaj*, mi történt velem?), egyúttal *közbevetések*. Innen ered a latin elnevezés: *interjectio*. (KLEMM: Egyet. előad.)

Az indulatszók hangalakja.

Az indulatszók szóalakjukban és néha hangalakjukban is eltérnek a rendes szavaktól. Képzőket, jeleket, ragokat nem vesznek fel indulatszó szerepükben, néhányat kivéve (pl. *netek*, *csissatok*). Csak ha más szófajba csapnak át, vesznek fel képzőket, ragokat, jeleket (pl. *jajgat*, *hippethoppot* mond). Néha oly hangok és hangesoportok alkotják az indulatszókat, amelyek fogalmakat jelölő egyéb szavakban egyáltalán nem fordulnak elő. Nemcsak a magyar nyelvben van ez így, hanem minden nyelvben.

„Olyan elemek és elemkapcsolatok jelentkeznek az indulatszavakban, amelyek egyébként csak ritkán, vagy egyáltalán nem fordulnak elő. Ez érthető is, hisz az interjekciók kifejezősége nem kis mértékben függ a bennük előforduló fonikus elemektől: minél szokatlanabb, minél ritkább az illető elem vagy elemkapcsolat, annál erősebb az expresszív hatás.”¹

Az indulatszó hangalakjával kapcsolatban felmerülhet még az a kérdés: honnan van az, hogy sok eredeti indulatszónak a különböző nyelvekben ugyanaz a hangalakja van. Pl. *ó*, *ah* majdnem minden nyelvben megvan. ZOLNAI B. szerint ezek a spontán előtörő affektív hangesoportok, melyek egyéni és pillanatnyi nyelvalkotások, egymástól függetlenül is megegyezhetnek egymással.² Tehát a különböző nyelvek

¹ KORÍNEK: Studie z oblasti onomatopoe. Bír. LAZICZIUS. NyK. 49 : 380.

² ZOLNAI B.: I. c. 40.

egyes indulatszavaink hangalaki egyezése nemcsak történeti (genetikus), vagy lélektani (ú. n. elemi) nyelvrokonságon³ alapszik, hanem lehet pusztán véletlen, sőt lehetnek egyes ily indulatszók jövevényszók is.

A legtöbb indulatszónak magánhangzó a főalkotó része. „Nyilvánvaló, hogy a magánhangzó nemcsak szótagképző szerepénél tehát fiziológiai kényelmességénél fogva fő-eleme a „spontán“ interjekcióknak, hanem azért is, mert zeneisége az érzelmek hullámvásait könnyebben követi, mint a zörejhangok vagy akár a folyamatos mássalhangzók. A magánhangzó képzése közelebb áll az artikulátlan hangadáshoz és a gyakorlatban nem is szakad el ezektől a primitív képződményektől: az írás által visszaadható szimbolikus kép csak halvány fogalmat ad a magánhangzós indulatszavak hangmodulációiról.”⁴ Ilyenek: *a, á, e, ó!*

Sokkal kevesebb a tisztán mássalhangzóból álló indulatszók száma. Ennek az oka a fennemlített körülményeken kívül az is, hogy a mássalhangzók rendesen nem szótagalkotók. Néha azonban mássalhangzó vagy mássalhangzó-csoport is alkothat indulatszót. Ezek a tisztán mássalhangzós indulatszók azonban csak az írásban állanak tiszta mássalhangzóból, az élőbeszédben ezek is szótagalkotók: *sz (s) < hisz*, de ez lehet primer indulatszó is egyes esetekben; *pszt (pst)*, *brr (br)*, *hm (hm)!*

Előfordul az indulatszóknál az is, hogy a tüdőbe beszívott levegőt használjuk fel hangképzésre. Így képezzük pl. a felszisszenő fájdalom *↓sz! ↓f!* vagy a csodálkozás *↓ccc!* indulatszavát vagy a lemondást kifejező *↓hja!* felkiáltást.

Indulatszavainknak legnagyobb része azonban magán- és mássalhangzók összetételéből áll. Leggyakoribb formáik a következők:

1. Magánhangzó: *a, e, ó!*
2. Kettős magánhangzó: *aj (âi), ej (ei)!*
3. Mássalhangzó vagy mássalhangzók: *f, sz (< hisz), brr!*
4. Magánhangzó és mássalhangzó: pl. *ah, eh, ám, im!*
5. Mássalhangzó és magánhangzó: pl. *be, de, ha, he, hé, hi, hó, hü, jé, lá, ne, ni, no, pá!*

³ SCHUCHARDT: Das Baskische u. die Sprachwissenschaft. Leipzig. 1925. 9. Nyr. 41:3, 211. 48:107. 49:49.

⁴ ZOLNAI B.: I. c. 43.

6. Mássalhangzó és kettős magánhangzó: *fuj* (*fui*), *haj* (*hâi*), *hej* (*hei*), *huj* (*hui*), *jaj* (*jâi*), *juj* (*jui*) *vaj* (*vai*)!

7. Mássalhangzó, magánhangzó és mássalhangzó: *csitt*, *hah*, *hisz*, *hopp*, *huh*, *hüh*, *hüm*, *kuss*, *tyüh*!

A többtagú indulatszókknál megkülönböztetünk:

1. kéttagúakat: pl.: *áhá*, *aló*, *baka*, *bezzeg*, *csuhaj*, *ejhaj*, *ejnye*, *haja*, *hajrá*, *hohó*, *nesze*, *nosza*, *nojsza*, *nojszen*, *tyuhaj*, *uccu*, *ujju*, *vajha*!

2. három- vagy többtagúakat: *hajaha*, *hajahuj*, *haja-huja*, *heje-huja*!

A felsorolt indulatszókbnál láthatjuk, hogy a hangrend teljes mértékben megvan nyelvünk egyszerű indulatszavaiban. Egyes hangú indulatszavaink (*ejha*, *nojszen*, *heje-huja*), mind összetettek.

Az indulatszók hangalakjával kapcsolatban fölmerülhet még az a kérdés, vajjon az indulatszavak keresztülmentek-e mindazokon a hangváltozásokon, amelyeken nyelvünk többi szavai, vagyis érvényesek-e a hangtörvények az indulatszókra?

SCHWENTNER azt állapítja meg az indulatszókról,⁵ hogy többnyire véletlenül keletkezett érzelmi hangok, egyes emberek pillanatnyi alkotásai, s fennmaradásuk csak szerencsés véletlennek tekinthető. Éppen azért az indulatszókban, — mivel ezek pillanatnyi és véletlen alkotások, — a hangváltozások csak nagyon nehezen, vagy pedig egyáltalán nem mutathatók ki. BRUGMANN azt hangoztatja, hogy az indulatszók a hangváltozásoktól függetlenek: Interjektionen und onomatopoëtische Gebilde bleiben vom üblichen Lautwandel unberührt, weil sie aus der inneren Sprachform heraus immer wieder von neuem geschaffen und in die äußere Sprache eingeführt werden.⁶

KORÍNEK⁷ megállapítja, hogy az indulatszók synchronikus különállásának az a következménye, hogy az indulatszók hangtörténetileg is másképen viselkednek. A normális hangfejlődésben nem vesznek részt, vagy a hangváltozásokat

⁵ I. m. 2.

⁶ BRUGMANN-THUMB: Griech. Gramm.⁴ 7.

⁷ I. m. ism. NyK. 49:380.

nem úgy hajtják végre, mint a többi szó alapján várnók. Ezt a megállapítást nem szabad általánosítani, hanem, mint LAZICZIUS is megjegyzi KORÍNEK értekezésének a bírálatában,⁸ mindenegyes indulatszót külön meg kell vizsgálnunk, mindenegyes eltérő esetet külön kell tárgyalnunk, és őrizkednünk kell minden messzebb menő következtetéstől.

A magyar nyelv eredeti indulatszavainak hangtörténeti fejlődését megállapítani nagyon nehéz. Adataink, amelyek rendelkezésünkre állanak, nagyon hiányosak. Egyetlenegy indulatszavunkról sem mutatható ki, hogy finn-ugor vagy ugor eredetű, de bizonyos, hogy a fgr. és az ugor alapnyelvben is voltak indulatszók, miként az idg. alapnyelvben is.⁹ A mai fgr. nyelvekben is vannak egymással egyező indulatszók, de bizonytalan, hogy ezeknek rokonsága történeti-e vagy csak lélektani.

Indulatszavaink legnagyobb részét csak a középmagyar korszak óta figyelhetjük meg az írott nyelvben. Éppen azért a hangváltozásokat nem igen állapíthatjuk meg rajtuk, csak ritkább esetekben, pl. *uccu-n*.

Az ősmagyar korszakból egyetlenegy feljegyzett indulatszónk van: *huj!*¹⁰

Az ó-magyar korszakból két feljegyzett indulatszónk van: *ysa* HB. és *ó!* Ó-magyar Mária-Siralom.¹¹ Talán ennek alakváltozata: *vh!* Uo. Ezekhez vehető még az *ë* indulatszó, melyből kérdőszó lett (első adat erre JóKC. 53.) és talán a *gye*, amely a HB.-ben kötőszó, de ez eredetileg felkiáltó indulatszó volt. Bizonyos, hogy több indulatszónk is volt az ősmagyarban és az ó-magyarban, csakhogy az írott nyelvbe nem vették be, hanem csak a fesztelen köznapi beszédben használták.

A középmagyar korszakból két legrégibb indulatszónk a SCHLÄGLI¹² Szójegyzékben: *no*; ROTENBURGI JÁNOS DEÁK: (1418–22): *he* ember *hee* halgass.¹³

⁸ NyK. 49:381.

⁹ Vö. BRUGMANN és SCHWENTNER: I. műveit.

¹⁰ Bővebb tárgyalását l. a történeti részben.

¹¹ Bővebb tárgyalását l. a történeti részben.

¹² SZAMOTA: A Schlägli Szójegyzék, a XV. század első negyede.

1894.

¹³ Ó-magyar Olvasókönyv. 283.

Középmagyar indulatszavaink még a következők: *á, ah, ahá, bezzeg, csitt, dinom-dánom, e, ehe, ejnye, haha, haj, hej, hop, hű, hüm, íme, jaj, la, ne, nesze, penig, pi!*

Több indulatszónk van, amelyek a nyelvemlékekből nincsenek kimutatva, ezért nincsenek szótározva a NySz.-ban, ezekről még nem lehet pontosan tudni, milyen korban fordulnak elő először, s mi az eredeti hangalakjuk. Ilyenek: *á, az árgyélusát, csuhaj, ehha, hah, hajda, hajrá, hi, hijju, hó, huh, hurrá, ih, ihaj, jé, kuss, mars, nojsza, nojszen, pá, pszt, sej, teringettét, tyűh, uccu, ujjú!* Némely indulatszó csak az élőbeszédben fordul elő, az írott nyelvben nem.

Azonban a népnelvben még sokkal több indulatszónk van, mint a köz- és irodalmi nyelvben.¹⁴

Népnyelvünk indulatszavait is nagyon nehéz megvizsgálni. Ugyanis a nyelvjáráskutatók legnagyobb része nem volt figyelemmel az indulatszókra. Az a kevés feljegyzett adat is azt bizonyítja, hogy a népnelvben előforduló indulatszók az illető nyelvjárás jellemző hangtani sajátságait tükröztetik. (l. bővebben az egyes indulatszók történeti tárgyalásában.) Vannak külön csak egyes nyelvjárásokban használt indulatszók is.

Indulatszók minden nyelvben még ma is állandóan keletkeznek, mert az indulatszókban az ősi nyelvteremtő erő nyilatkozik meg. „Ősi nyelvteremtő jelleget kölcsönöz az indulatszavaknak az a tény, hogy ma is lehetséges eszközei a szóalkotásnak és megvan a lehetőség rá, hogy spontán felkiáltás elterjedjen és eltanult, konvencionális szóra színtelenedjék. Az indulatszók túltengése persze nem válik előnyére a nyelv fogalmi anyagának, de másrésről viszont állandó felfrissülést jelent a primitív megnyilatkozási formákhoz való visszatérés.”¹⁵

Különösen a költők szeretnek új indulatszókat alkotni, sőt a meglevőknek is egész új jelentést adni. ADY ennek

¹⁴ CSÜRY B.: A Szamosháti Szótár c. művében nagyon sok népnyelvi indulatszót jegyzett föl pl. *fuccs, hacaré, hapták, hehé!* stb.

¹⁵ ZOLNAI B.: I. c. 44.

különösen nagy mestere. ZOLNAI B. ezeket a költőktől alkotott új indulatszókat: „tudós indulatszók“-nak nevezi.

Pl. *hihu!*

Hihu, hihu, jaj már a Nyárnak,
Hihu, megyünk, megyünk,
 Oltsátok el a nagy lángokat,
 Szeressetek még egy utolsót,
 Még szól a mi víg énekünk:
Hihu, hihu,
 Az Élet oly hiú,
 Megyünk, megyünk, megyünk.

Ady: Az ősz szerelmei.

ADY-nak Fogoly a vártoronyban c. versének hangulatát nagyban emelik a minden negyedik verssorban szabályszerűen váltakozó indulatszók.

Csúf emlékek könnyes, vén foglya
 Fölkerültem a vártoronyba:
 Pince-börtönből torony-börtön,
Hurráh, Nap, én már ezután
 Életem így magasban töltöm.

Szabad grádics, nyílt kapu csalnak,
 Foszlányai csavargó dalnak
 S lent a síkon nagy tüzek égnek:
Jaj, jaj, nem kell, szívem megáll,
 Agyonrémit a szabad élet.

Föl-fölhúzhatnám büszke vállam.
 Billegtethetném vén szakálam,
 Ajkam adhatnám görbe gúnynak:
Ej-haj, jobb lesz, ha a dacok
 Lelkemben örökre lehúynak.

Lángolok mégis megkövülten,
 Lidérc-tüzek úsznak körültem,
 Udvarolnak, nem bolondítanak:
*Csuha*j, örvendezz vén fogoly
 Hűlt lángú, régi dalaidnak.

Vádat tűrve, kit se vádolva,
Majd csak elfut az Élet dolga
S utólszor esvén szerelembe,
Lalla, magamat szeretőn
Dölök a Csodába, a Rendbe.

Az indulatszók és a nyelv eredete.

Az indulatszókkal kapcsolatban szólnunk kell még röviden azokról az elméletekről, amelyek a nyelv keletkezését az *indulathangokból*, illetve az *indulatszavakból* akarták megmagyarázni.¹

Már LUCRETIVS CARUS² hirdette ezt az elméletet. Szerinte a nyelv keletkezését világosan mutatja a beszélni tanuló gyermek, aki hangot ejt ki, s ujjával bizonyos tárgyra mutat. Ezzel a rámutatással a gyermek jelezni akarja, mit akart mondani az illető hanggal.

Lényegében ugyanez ROUSSEAU³ elmélete azzal a különbséggel, hogy ROUSSEAU sokkal erősebben hangsúlyozta már az érzelmek fontos szerepét az első beszédhangok létrehozásában. Az érzelmek szoros kapcsolatban állanak az indulatszókkal, ezek ily módon az ősnelv maradványai. ROUSSEAU a még beszélni nem tudó kis gyermeket, aki csak hangokat vagy hangcsoportokat ejt, az ősemberrel hasonlítja össze. A kis gyermek először csak jelentés nélküli hangokat hallat, később azonban ilyen jelentés nélküli, számunkra érthetetlen hangokat már bizonyos fogalom megjelölésére használ. Ugyanígy lehetett ez az ősembernél is. Az ősember egyes személyek, tárgyak vagy cselekvések láttára véletlenül vagy valamely lelki inger hatása alatt kiejtett egy-egy hangot vagy hangcsoportot, ez azután az illető személy, tárgy vagy cselekvés képzetével tartósan társult.

Ez a magyarázat téves. A gyermeknyelvet tanulmányozók kimutatták, hogy a gyermek artikulált hangjainak és hangcsoportjainak a fogalmakkal való összekapcsolásai nem

¹ Bővebben I. WUNDT: Die Sprache.⁴ II. 639. HORGER: A nyelvtud. alapelvei. 21.

² LUCRETII CARI: De rerum natura. V. 1015.

³ Essai sur l'origine des langues. Oeuvres compl. 1824. II. 426.

a gyermektől származnak. A gyermek a környezetében élő felnőttek nyelvét a maga módján egyszerűsíti, s ezért a gyermeknyelv keletkezése nem bizonyíthatja és nem magyarázhatja meg az ősember nyelvének keletkezését.

GEIGER⁴ szerint az eredeti beszédhang reflex kiáltás volt, amelyet az ősember az érzéki, különösen a látási benyomások hatása következtében hallatott, s ezt a hangreflexet egy másik ősember ismételte. Továbbfejlesztette GEIGER felfogását NOIRÉ,⁵ szerinte az eredeti beszédhang közös munka közben keletkezett. „Der ursprüngliche Sprachlaut ist bei gemeinsamer Arbeit zunächst als unwillkürliche Reaktion auf einen Gesichtsreiz entstanden, dann aber von den zu gleicher Tätigkeit vereinigten Genossen angeeignet worden.”⁶

Ez a felfogás is téves, mert a nyelv-nélküli ősember még nem lehetett olyan magas szellemi fejlettségű, hogy valamely közös cél érdekében közös munkára egyesülhetett volna. Az emberi nyelv és az emberi ész ugyanis csak párhuzamosan fejlődhetett, egyik sem előzhette meg a másikat.

JESPERSEN⁷ szerint az indulathang-elmélet csak a nyelv egy részének keletkezését tudja megmagyarázni.

GIESSWEIN⁸ is azt bizonyítja, hogy az indulatszók száma nem olyan nagy, hogy azokból az ember nyelvet alakíthatott volna.

HORGER⁹ helyesen jegyzi meg erre az elméletre vonatkozólag a következőket: „... megengedve, hogy a nyelveknek ma használatos 1—2 tucat indulatszava ősi hagyomány, megengedve még azt is, hogy nem egy szavunknak ilyen eredete különféle nyelvtörténeti változások következtében ma már elhomályosodott (pl. m. *pihen*, *ujjong*, *fohászkodik*): ez mai szókincsünknek még mindig csak elenyészően csekély töredéke! És semmi okunk sincsen feltenni, hogy a hangreflexek

⁴ Ursprung und Entwicklung der menschlichen Sprache und Vernunft. 2. Bde. 1868—72.

⁵ Der Ursprung der Sprache. 1877. 32.

⁶ Idézve: WUNDT: Die Sprache. II. 644.

⁷ Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung. Heidelberg, 1925. 405.

⁸ Az összehasonlító nyelvészet fő problémái. Győr, 1890. 155.

⁹ I. m. 21—22.

valamikor a nyelv szókészletének sokkal nagyobb részét tették volna, mint ma."

Az indulatszók és a nyelv eredetére vö. még: Nyelvtud. Pályamunkák. Kiadja A' Magy. Tudós Társaság. 1847. 4:7 skl. EISLER: Handwörterbuch der Philosophie.² Berlin, 1922.

II.

AZ INDULATSZÓK TÖRTÉNETI TÁRGYALÁSA.

a!

Első adat: Kassai I. 116.

Alakváltozatai: *e, eh!* CzF. példái helytelenek: MünchC. 73. „*e*, mit gondoltoc“ 148: *e*, mit halloc te felölled. Vö. Vulg. quid ista cogitatis; quid hoc audio de te. EtSz.

SIMONYI szerint nem valószínű, hogy az *e, eh* az *a*-nak alakváltozata lenne, mert a Dunántúlon zártan hangzik ily esetekben: Itt van *ë!* Vö. Nyr. 43:182.

Jelentése: 1. váratlan, véletlen meglepetés, megütközés: *A*, mi szép! *A*, mit hallottam!

2. bosszúság, harag, nemtetszés, sajnálkozás: *A*, ne bánts! *A*, menj! *A*, csak beszélj! Vö. még: NyF. 3:49.

3. makacs tagadó hang: *A*, dehogy is!

4. latin *en'*: Ott *a!* Nem addig van *a!* Vö. EtSz., CzF., Erd. IV. 279.

5. figyelmeztető: *A*, figyelj! Nyelvjárásokban.
Eredeti indulatszó.

á!

Első adat: Sylv. Gramm. (Corp. Gramm. 78. *aa, ee*.) Más adatok: Kassai I. 117. CzF.

Alakváltozata: *a*: MNy. 10:377.

Jelentése: 1. csodálkozás: *Á*, de szép! *Á*, de íme, újra visszatére . . . Ambrus gazda, mi jutott eszébe? Petőfi: Ambrus gazda.

2. erős tagadás, bosszankodás: *Á*, dehogy! Vö. EtSz., CzF. *Á*, hagyjuk még a vörösbort. Móricz: Kiv. kiv. 29.

Eredeti indulatszó. Vö. EtSz.

ah!

Első adat 1519 körül: *Ah* enis hallottam valamit erről. DebrC. 333. NySz.

Alakváltozatai: *ach! Ach* miczoda szível mendegelnenc ott. Born: Préd. 245. *áh: Áh* mint őfél ott ez ember. MA: Scult. 117. Vö. NySz. EtSz.

Jelentése: 1. csodálkozás: *Ah* mi szép!

2. öröm, felkiáltás: *Ah*, de jó! CzF. *Ah*, de nem vad, könnyű kis pillangó. Vörösm. Szép I.

3. kívánság, kérés, óhajtás: *Ah*, légy velem, *ah*, segíts meg! CzF.

De *ah!* — borulj el gyászhozó nap! Vörösm. Szigetvár. *Ah* ne bántsál, pajtás, azokat A mohosult sírhantokat. Magy. Remekírók 54:239. *Ah* már egyszer engeszteld meg kőkemény szivedet. Amadé O. K. 821—830. sz. 100.

4. fájdalom, bánat, szomorúság: *Ah*, az az átkozott levél, csak azt lehetne törülni az életből. Móricz: Kiv. kiv. 199. ... *Ah* szép idők! ti elmúltok És mindörökre tán. Petőfi: Első szerelmem. *Ah*, mily unalmas hosszú életem! Petőfi: A sivatag koronája. *Ah* hol vagy magyarok Tündöklő csillaga. Ének István királyról.

Eredeti indulatszó.

áhá!

Első adat 1536-ból: *A ha* arwlo. Pesti: Fab. 39b.

Alakváltozatai: *aha, ahá*: Matkó: BCSák. 66. Vö. NySz. EtSz. *ahha!* MTsz. *áhhá!* CzF.

Jelentése: 1. meglepődött rámutatás: *Áhá!* az a baja, hogy a makra kialudt! Mikszáth: Pipacsok a búzában. Megvan! *ahá*, megvan! rikkanta ... Petőfi: A helység kalap. *Áhá!* visszamentek, gondolá ... Arany: Nagyid. Czig.

2. bosszankodás: *Áhá!* csunya dolog. CzF. *Áhá*, mire való beszéd ez. MTsz.

3. gúnyolódás: Ha kifizeti a ceppet, azt mondják: hol lopta? ... ha nem fizeti ki, azt mondják: *ahá, ahá*. Móricz: Kiv. kiv. 143.

4. igenlés, helybenhagyás: Hát ott muzsikáltat magának? — *Aha*. Móricz: Nem élh. m. n. 57.

Eredeti indulatszó. Vö. EtSz.

áj!

Első adat: Amadé: O. K. 821—830. sz. 215.

Alakváltozata: *aj*. Magyar Remekírók 55:23. *áj*, ebben is: *ájha*. NyF. 52:40.

Jelentése: 1. csodálkozás, dorgálás, feddés: *Áj*, hisz ez a kobzos! Arany: Toldi Szer. XI. 22.

2. öröm és fájdalom: *Áj*, de szép! *Áj*, de nagy baj ért! CzF. Ne menj apám, ne menj, *áj* ne menj hazól ki, Anyám asszony bizon Barcsait szereti. Magy. Remekírók 55:23. *Ajajaj*, az jár csak rosszul! Móra: Ének a búza mezőkről.

3. sóhajtás, vágyakozás: *Aj* de jó volna most odahaza lenni! Móricz: Nem élh. m. n. 13. Száraz fából könnyű hidat csinálni. *Aj* be bajos jó szeretőt találni. Magy. Remekírók 54:285.

Eredeti indulatszó. Vö. EtSz.

àlà!

A szlavóniai nyj.-ban fordul elő: „*àlà, àlà, möny el!*” Az EtSz. szerint indulatszó-féle. Jelentése kb.: ejnye.

Az EtSz. ezt a szót a szerb *àlà* indulatszóval azonosítja. NÉMETH GY. (MNy. 22:284.) szerint azonban ez az indulatszó oszmán eredetű, és a közismert *Allah* szóval azonos. Sámi bej török szótára (*allaha*) mint csodálkozást és bosszankodást kifejező indulatszót említi. Vö. még: CSEFKÓ GY.: MNy. 23:589.

álé!

ARANY J.-nál cigány indulatszó; jelentése: *ó, jaj!* Nagyid. Czig. IV. az ETSz.-ban nincs szótározva.

aló!

Első adat 1749-ből: *Aló!* üllýünk-fel uraim. KirBesz. 96. NySz.

Alakváltozat: *alo!* Gyarm. Voc. *alóh!* Tsz. *alló!* Sokféle VI 115. MTsz. EtSz. *alóu*: Csúry B.: Szamosh. Sz.

Jelentése: rajta, előre, uccu, nosza! *Alló*, ved el magad! MTsz. Nem vevé tréfára *aló!* futni kezdett. Arany: Losonczi I. Alik foktam ki az ökröt, *alóu* neki az érdőünek. Csúry: Szamosh. Sz.

Elérted már az öregkort,
 Verd le a bokádról a port.
 Készen vár már téged is a sír,

Tehát innen, *alló!* masír! Erd. III. 128.

Eredete: MELICH J. német vendégszónak veszi. Nyr. 24: 58, DLehnw. 61.

Az EtSz. szerint az osztr.-német katonanyelvi *alló* (< fr. *allons!*) „*vormärts*“ átvétele.

ám!

Első adat a XVI. század elejéről. Vö. EtSz.

Jelentése: ráhagyás, rámutatás. *Ám* legyen! *Ám* Isten neki! CzF. Mért nem jössz csatára? Ily legénynek, mint te, ott van *ám* nagy ára... Arany: Toldi I.

Eredetileg ráhagyó, rámutató szócska. EtSz. MNy. 17:113. Az ily felszólító mondatot gyakran kíséri ellentétes mondat, és ilyenkor az *ám* szócskát kötészónak kezdték érteni.

Főnév: *immet-ámmal*, ige: *hímez-hámoz*. EtSz.

Összetételei: *ámbár*, *ámha*.

az árgyélusát!

A NySz.-ban szótározva nincs.

Alakváltozata: *Árgyélussát*. Csűry B. Szamosh. Sz. *árgyliussát*. Nyr. 7:88.

Jelentése: káromkodás-féle kiszólásban használják. Az *árgyélusodat!* KELEMEN szótára szerint a németben „*vermale-deit*“ a jelentése.

Eredete: Árgirus királyfi nevéből származtatják, némelyek viszont azt állítják, hogy az *arkangyalát* helyett használják eufémizmussal. ZLINSZKY: MNy. 23:105. SIMONYI: A magyar nyelv.² 172. Megjegyzendő, hogy az Árgirus királyfiról szóló história olvasását az egyház tiltotta. Irod. Közl. 8:376. EtSz.

Főnévként is használatos. Pl. Szitták az *árgyliussát*, a terémburáját, még a rézangyalát. Nyr. 23:105.

be! beh!

Első adat 1669-ből: *Be* rosszszul betsül a Dandea. Czegl: Japh. 55.

Alakváltozatok: *bě, běh* CzF. *beh* MFl., NySz., MTsz. *béh* MA. Corp. Gramm. 252. *beg, begh* NySz., Kassai. I. 274. CzF., MTsz., NyF. 20:38. Márt. 1807. 1811. vö. EtSz. A *be-beh* alakokra vonatkozólag azt mondja NAGY J. BÉLA: „indulatszavaink végén elég gyakori a *h*, de sokszor csak helyesírási sajátság, hangértéke nincs.“ MNy. 23:44. Lehet azonban, hogy ez eredetileg nem tisztán írásbeli sajátság volt, hanem hangzásbeli. Az illető indulatszóban levő magánhangzó (pl. *ah, beh*) képzésének befejezése után a levegő áramlása a tüdőből még tovább tart, a gégefő a *zönge*-állásból a *h*-álláson (kb. 10°) és a *fúvó*-álláson (kb. 25°) át megy a lélekző állásba, így az indulatszó magánhangzója után *h*-féle zöngétlen kihangzás keletkezik.

A *beg* alakra MÁRTON (1807, 1811, 1816.) azt mondja, hogy magánhangzón kezdődő szó előtt fordul elő. Régebben azonban mássalhangzó előtt is előfordult a *beg* alak. Pl. *Beg* hamar elfelejtéd. Pös: GBot. 10. NySz.

Jelentése: nagyítás, különösen csodálkozás, bámulás: *Beh* megtáncoltunk. Nán: SzüT. 347. NySz. *Beh* rútul kőbe léptünk ezzel az emberrel. Mikszáth: Akli Miklós csász. kir. m. tört. *Beh* szomorúan szól a Rákóczi rézdobja. Magy. Remekírók 55:84. Jaj *be* kicsiny az élet, *be* kevés, *be* kevés. Ady: Apámtól, anyámtól jöven. Szegény magyar, *be* magad vagy Ezen a föld kerekén! Petőfi: Már mi néküink ellenségünk. Szem, szem, szem *Beh* gyönyörű szem Ez a leány szem. Vörösm.: Haj, száj, szem.

A népnyelvben is gyakran előfordul: Emlegetik, hogy *be* csak másképp volt annak előtte, mikor a jó és szép lány cégér nélkül is elkelt! Nyr. 39:308. Ez a mi dajkánk *beg* elalutt, *be* nem jön! NyF. 56:20. *Beg* elálmosottam! Csűrý: Szamosh. Sz.

Eredete az EtSz. szerint ismeretlen, valószínűleg a hasonló jelentésben szintén használatos *de* játszi változata.

baka!

1619-ből, tehát a hódoltság korának közepéről, van egy egyszer előforduló indulatszónk a következő mondatban: *Baka!* ha beszélünk, igazán beszéljünk. A szót az EtSz. kérdőjellel a szerb *bäka* „sieh.en“ szóval egyezteti. NÉMETH

Gy. (MNy. 22:284.) oszmán eredetűnek veszi. CSEFKÓ Gy. (MNy. 25:509.) szerint nem lehetetlen, hogy az oszmán eredetű, egyszer előforduló *baka* indulatszónak párja akad a MTsz.-nak ebben a mátyusföldi adatában: nem valami *baka* = nem valami különös, kiváló. Szerinte ez a szólásforma állító alakban így hangzott: „Ez már aztán *baka!*“ t. i. különös, kiváló, megnézni való. Ez a jelentés könnyen kifejlődhetett „sieh, en“ jelentésű oszmán indulatszóból.

bezzeg!

Első adat (tulajdonnévi) 1219-ből *Bezegu*. VárReg. Első köznévi adat: KTSz.: *Bezzug* segút.

Alakváltozatait l. az EtSz.-ban.

Jelentése: 1. erős állítás, bizonyítás: *Bezzeg* de jól esett!

2. gúnyolódás: *Bezzeg* jó volna most, amit elpazaroltál. CzF. MÁRTON (1800, 1807) azt mondja: „Ezt a szót többnyire nem lehet németül kifejezni.“

Talán másodlagos indulatszó, eredete ismeretlen. Elfogadható magyarázata nincs. Legvalószínűbb az EtSz. szerint, hogy az egyébként szintén ismeretlen eredetű *beze* „vere stb.“ származéka. Az alakok viszonyára vö. *be!* ~ *beg!* *de!* ~ *dég!* *beze!* ~ *bezzeg!*

Helytelen magyarázatok: CzF.: *bizony* + *igen*, ill. *bez* + *ig*. SIMONYI: *bizz* + *meg* MHat. II. 368, MKöt. I. 212.

A magyarból a tót nyelvbe is átkerült: tót: *bezek* „sane, omnino, hem“. Bernol.; Jancs., Nyr. 17:253. vö. EtSz.

brr!

Az EtSz.-ban szótározva nincs.

Jelentése: borzalom, undor, iszonyodás. *Brr!* dörögés-morogás... Arany: Elv. Alk. I. Megrázkódott Basa Péter *brrr!* Dehogy fogadná el egy halottól. Mikszáth: Új Zrínyiász 8. Fejest ugrottam a Dunába. *Brrr.* — Hideg volt? — Sőt jég-hideg! Pesti Hírlap 1936. júl. 11.

Eredeti indulatszó.

csitt!

Első adat: Lex. jan.

Alakváltozat: *csit!* SI. Tsz. Tzs. 1838. *cit!* Lex. jan. A NySz.-ban szótározva nincs.

Jelentése: csendet parancsolás. Szent a manók éje: fű, fa, virág *csitt! csitt!* Arany: Buda Hal. V. De *csitt*. Amott a romfalaknak alján Nótázni kezd egy kóbor, béna talján. Ady: Jártam már délen. *Csitt*, patt! minden ember szónak békét hagyjon. Erd. I. 111.

Szőke kislány *csitt, csitt, csitt*,
Hallgass, édes, egy kicsit!
Rózsabimbó pattan,
Három a csók, csattan —
Csitt, csitt, csitt!

Pósa. Magy. Remekírók 54:520.

Odagyűl az utcagyermek:
Ágnes asszony, mit mos kelmed?
Csitt te! *csitt* te! csibém vére
Keveré el a gyöles leplet.

Arany: Ágnes asszony.

Eredeti indulatszó. Talán rokon a *st!* csitítószóval. Eredetére hibás magyarázatok: Szarvas: *csitt* < **csitj* felszólító-ból. Nyr. 1:264, 14:541. Ez a magyarázat az EtSz. szerint alaktanilag is helytelen. Helytelen magyarázatok még: Dank. Lex. (< szláv *cit!*). Kőrösi (Nyr. 43:19 olasz).

Más nyelvekben is előfordulnak hasonló szavak. Pl. tót *cit!*, kisorosz *cit!*, olasz *zit!*, *zitto!*, francia *chut!*, spanyol *chito!*, *chitón!* Ezek azonban a magyarral nincsenek történeti kapcsolatban.

Igésítve: *csiss*, *csissatok*. Vö. HORGER: A magyar igeragozás története. 4. SANDFELD-JENSEN: Die Sprachwissenschaft. 22 §. EtSz. Helytelenül: VALLÓ: (Nyr. 23:562, NyF. 19:7.) A ragos alakok szerinte a tót *čušať* 'hallgatni' hatása alatt keletkeztek.

Az *-m* birt. szem. raggal mint gúnynév szerepel: *Csitemm Józsi*. Nyr. 26:409 és 3:477.

Származékok: *csitteget*, *csitít*, *csitítgat*. Vö. EtSz.

csuhaj!

A MTsz. a *tyuhaj* indulatszó alakváltozatának tartja.

Jelentése: 1. víg felkiáltás. *Csuhaj* retek, be szeretlek! MNy. 11:378.

2. néha gúny: *Csuhaj* Karczag, beh nagy ország! CzF.
Ady a népi *csuhaj*-t keserű felkiáltásként használja:

Nótázó bűnök, hetyke gazság,
Török-szakad és csak azért is,
Halál-hívás,
Csuhaj: ez a magyar vigasság.

Ady: A magyar vigasság.

Eredeti indulatszó. Talán a *tyu (csu) + haj* összetétele.
A magyarból a tót nyelvbe került (*čuhaja!*).

Származék: *csuhogat* (alakv.: *csujogat*) = tánc közben kurjongat. MTsz. sárospataki nyj. Nyr. 12:287.

csuhajja!

Valószínűleg a *csuhaj* alakváltozata. Népdalokban fordul elő.

Szép az alma az ágtetőn,
De százszor szebb a szeretőm,
Csuhajja!

Magyar Remekírók 54:60.

de!

Első adatunk az indulatszóból való ellentétes kötőszóra van:
gye. HB.

Az alakváltozatokat l. az EtSz.-ban.

A *de*-nek háromféle jelentése van: 1. felkiáltásokban mint bizonyítgató s hangsúlyos indulatszó-féle; 2. erősítő szócska; 3. ellentétes kötőszó. Bennünket itt csak az első jelentés érdekel: a *de* felkiáltó indulatszó. Eredeti indulatszó, az érzelemélmény ösztönszerű megnyilatkozása, a magyar szóképzlet ősi elemeihez tartozik. A *beh*, *be*-vel egyértékű: pl. *De* soká hozza azt a kedves, jó fröstököt. NyF. 56:20. *De* hideg van!

Ebből a fölkiáltó szóból fejlődött a *de* ellentétes kötőszó is. A mondat tartalmából a *de* ellentétes szerephez jutott. Pl. Aranyhajú két szép gyermek, *de* mit ér az aranyhaj! Vö. KLEMM: Magyar történeti mondattan c. egyet. előadásai.

dinom-dánom!

Iker indulatszó. Első adat a XVI. századból: Sárosi János igaz hazafia azt dúdolta magában: *dinom dánom*, holnap bizony bánom bánom. Mon. Írók XI:339. NySz.

Alakváltozat: *dánom dánom*. Kem.: Élet. 16.

Jelentése: vidám felkiáltás. *Dinom, dánom*, sógor! Előtted a jó bor. Erd. I. 165. Különösen az örömet kifejező eredeti indulatszókkal szerepel együtt: *Hej dinom-dánom!* tölts bele, nem bánom. Erd. I. 163. Lakoma Ladányban-muzsika, multság; *Ej haj! dinom-dánom:* mienk az igazság. Arany: A hamis tanú.

Az EtSz. szerint eredete ismeretlen, talán hangutánzószóból lett indulatszó.

Gyakran mint önálló főnév is előfordul és lakomát, víg multságot jelent. Elvonással és képzéssel: *dánomoz* (Nyr. 23:355.) „vigan van”; valószínűleg idetartozik még: *dinogál* „iddogál”. Vö. Nyr. 11:208 és MTsz.

ë!

Az -ë kérdőszócska eredetileg figyelemkeltő enklitikus indulatszó volt. Pl. Itt van *ë!* Ebből lett kérdőszó. Az ugor és a permi nyelvekben előfordul e kétféle szereppel. A magyar -ë és rokonnyelvi megfelelői közt talán nem történeti rokonság van, hanem csak lélektani. EtSz. NyH.⁷ 158.

e, eh!

CzF. két *e* indulatszót tárgyal. Az egyik „megszólítás végett előjön a Tatroi codexben: *Ē*, mit hallok te felőled?” Ez az *ë* megszólító indulatszó az EtSz. szerint az *a* indulatszónak nem lehet az alakváltozata. A másikat, a bosszúságot jelentő *e* indulatszót az EtSz. az *a* indulatszó alakváltozatának tartja.

A bosszúságot kifejező *e* indulatszóra első adat: *Ee* te baatya nam myndennek meg mondod. Pesti: Fab. 66. NySz.

Alakváltozata: *eh*. Első adat Faludinál. EtSz. Az *eh* *h*-jára vonatkozólag l. *be-beh!*-nél.

Jelentése: 1. bosszúság, harag, visszautasítás. *E*, lódulj! CzF. *Eh*, bolond a világ s az lesz örökre. Petőfi: Híres szép-

ség. *Eh*, de mit okoskodni! Petőfi: Barátimhoz. *Eh!* vége mikor lesz? Kifogytok-e már Dicséretéből az otromba gyaurnak? Arany: Szondi két apródja.

2. tréfás bosszankodás.

Eh! mi a kő jutott hozzám,
Hogy nem megy az irka-firka;
Hiába van toll kezemben,
Csak bámulok, mint a birka.

Arany: *Eh...*

Eredeti indulatszó. Vö. EtSz.

ehe!

Első adat: C. MA:² „ein wort der verwunderung oder freud.“

Alakváltozata nincs.

Jelentése: 1. midőn valakit valamilyen csínyen rajta kapunk. Pl. *Ehe*, a kezemben vagy! CzF.

2. gúny, csúfolódás. *Ehe*, szép madár! CzF.

3. köznépies nyelven igenlést jelent. Ettél? Felelet: *Ehe*. CzF.

Az EtSz. szerint ez az indulatszó az *e-*, *eh*-nek alakváltozata, de az *ehe* valószínűleg külön eredeti indulatszó.

ej!

Első adat: *Ej* bátya, csak a csattigh vonnyad. 1669. Illyef: Tomp. 296. NySz.

Alakváltozata: *éj!* A* Magy. Nyelv Rendszere. 1847. 264.

Jelentése: 1. visszatetszés, rosszalás, feddés, bosszankodás: *Ej*, *ej* garázda tél apó! Ki ördög hitta kelmedet. Arany: Téli vers. *Ejh*, egy rókát kétszer nyúzni, Ez, urak, mégsem megyen. Petőfi: Fütty. *Ej* hugom, beh halovány vagy. Vörösm.: Gábor diák. *Ej*; már ezt mégsem hittem volna. Uo.

2. nagyító, dicsérő, magasztaló értelmű: *Ej* de sötét van! Móra: Ének a búzamezőkről. *Ejh*, galambom, milyen puha a keble! Petőfi: Hortobágyi kocsmárosné.

3. csodálkozó felkiáltás: *Ejh* mi a kő! tyúk anyó, kend, A szobában lakik itt bent! Petőfi: Anyám tyúkja. *Ej*, *bé* szépen harangoznak! Erd. II. 6. *Ej*, a huncut... Móricz: Nem élh. m. n. 80.

4. ráhagyás, megengedés: Közbevágott Pató Pál úr: *Ejh*, ráérünk arra még! Petőfi: Pató Pál úr.

5. öröm és vidám felkiáltás: Örül a viola a reggeli harmatnak; *Ej*, én is örülök barna galambomnak. Erd. III. 38.

Eredeti indulatszó. Helytelenül magyarázta MELICH a német *ei*, *eja*, *eia*! szóból. Vö. Nyr. 24:160. EtSz.

Összetételei:

I. *eja*! = *ej*! + *a*! Thaly: VÉ. I. 397. Vö. a latin *eia* és az *eia*, *eia*, *alala*! olasz indulatszókat.

II. *ejha*! Első adat Kresznerics szótárában.

Alakváltozata: *éjha*! CzF.

Jelentése: 1. meglepetés, csodálkozás, bámulás: *Ejha*, bámult el az igazgató úr. Móra: Ének a búzamezőkről. *Ejha*, ilyen basa lenni nem is utolsó dolog. Móricz: Kiv. kiv. 162.

2. gúnnnyal vegyes meglepetés: *Ejha*, te ugyan megadtad neki! CzF.

3. népdalainkban vidám felkiáltás.

Egybegyültek egybegyültek a miskolci lányok.

Ühü, *ejha*! a miskolci lányok.

Mit hozának, mit hozának? Egy marok lisztecskét,

Ühü, *ejha*! egy marok lisztecskét.

Összegyurák, összegyurák zsiros pogácsának,

Ühü, *ejha*! zsiros pogácsának.

Erd. III. 87.

Eredete: *ej* eredeti indulatszó + *ha* eredeti indulatszó.

III. *Ejhaj*!

Első adat CzF.

Alakváltozat: *éhāi*. Csűry: Szamossh. Sz.

Jelentése: 1. vidámság, jókedv, különösen népdalainkban fordul elő. *Ej*, *haj*, nem bánom, Nekem is van virágom, *Ej*, *haj*, leszakasztom a nyáron. Erd. I. 101.

Ejh, *haj*, magyar ember

Összeüti bokáját,

Általkarolja

Kedves babáját,

S büszkén kiáltja:

Három a tánc halálig!

Ejh, *haj*, világos

Ejh, *haj*, virradatig! Magyar Remekírók. 54:176.

Ej haj gyöngyvirág,
Teljes szekfű, szarkaláb,
Bimbós majoránna!
Ha kertészed lehetnék,
Kertbe rózsát szedhetnék,
Mindjárt meggyógyulnék.

Az Új Idők nótáskönyve. 180.

Fut az apó ló után,
Rezeg a szakálla,
Ej haj, ej haj rezeg a szakálla.

Az Új Idők nótáskönyve. 135.

Éhāi, göndör a babám.

Csűry: Szamosh. Sz.

2. néha szomorúságot, lemondást jelent: *Ej haj* kedves
rózsám, tőled meg kell válni.

Erd. III. 24.

Ajkam adhatnám görbe gúnynak:
Ej-haj jobb lesz, ha a dacok
Lelkemben örökre lehunynak.

Ady: Fogoly a vártoronyban.

Eredete: *ej* eredeti indulatszó + *haj* eredeti indulatszó.

IV. *Ej huj!*

Első adat CzF.

Szintén vidámságot kifejező indulatszó.

Mert a pohár megtöltve jó,
Az én torkom öblítve jó.
Ej, huj igyunk rája!
Úgy is elnyel a sír szája.

Magy. Remekírók 54:189.

Eredete: *ej* eredeti indulatszó + *huj* eredeti indulatszó.

V. *Ej ha ha haj!*

Összetett indulatszó a vidámság kifejezésére:

Ej ha ha haj! nem bánom,
Nekem is van virágom,

Leszakasztom jövődőben,
Ha kinyilik a nyáron.

Erd. II. 157.

VI. Ehha!

A NySz.-ban szótározva nincs. Az EtSz. szerint az *ej*-hez tartozó szó.

Jelentése: bosszankodó felkiáltás. A bakonyalji nyelv-járásban így fordul elő: *éhha*. NyF. 34:106.

VII. VALLÓ említ a népnelyvből *éjaj!* indulatszót is. Szerinte ez tót jövevényyszó. Nyr. 33:363.

ejnye!

Első adat: Márt. 1800. SI.

Alakváltozatok: *éjnye*: Arany: Prózai dolg. 321. *énye*: MA: Corp. Gramm. 252. Márt. 1800. *enye!* MA.² PP.¹ m. Márt. 1807. *enye!* Debr. Gramm. 141. (innen Kresznerics: II. 90.) Gyarm. Nyelv. I. 300. SI. MTsz. *énnye!* *ónnye!* *ájnye!* *ánye!* *ánnye!* *ajnye!* *énnye!* *innye!* *ónyë!* MTsz. *hinnye!* NyF. 56:20. EtSz.

Jelentése: 1. sajnálkozás: *Ejnye* be kár! CzF. Felelt a jó király: *ejnye* bizony nagy kár, Mégis rosszul tetted, hogy róla hallgattál. Arany: Toldi VIII.

2. nagyítás, csudálkozás, meglepődés: *Ejnye*, mi az isten nyila! Üres már a ládafia? Petőfi: Szomjas ember tünődése. *Ejnye*, lámpásadta! Hol vett be kend annyit a jóból! Mikszáth: Pipacsok a búzában. 163. A polgármesterek a homlokukra ütöttek: *ejnye ejnye*. Mikszáth: Az új Zrínyiász. 55. *Ejnye* be szegény király ez! Arany L.: Népm. 22. *Ejnye* de szomorú gazd'uram — mondja neki. Uo. 49. *Ejnye*, hugom, beh piros az orcád, Hadd szakasszak róla egy pár rózsát. Vörösm.: Gábor diák. Balázs felhorkant: *Ónnye*, de be lehetek kaptázva, hogy én ezt nem vettem észre. Móricz: Nem élh. m. n. 7. *Énnye* — mondta a postás — hát egyet sem tart meg a kisasszony! Móricz: Harm. rózsa. 103.

3. feddés, rosszalás: *Ejnye*, te csúnya gyerek. CzF. *Ejnye* kutya teremtetted! Minek üti-veri kend azt a szegény leányt? Arany L.: Népm. 32. Ezt hallván Bencze sóhajt: „*ájnye!*“ De mit vala tenni? ... Arany: Toldi Szer. IV. 90.

Kocsmárosné! *ejnye, ejnye,*
De kicsiny a kend üvege!
Furja kend ki az üvegét,
Ne csalja kend a vendégét.

Erd. III. 191.

Eredeti indulatszó. Talán összetétel: *ej! + ne!*

A magyarból a bánsági sváb: *ênyle!* EPhilK. 23:708,
erdélyi szász: *äinä* Jakobi: Magy Lehnw. 14; oláh: *ejnă*
Alexics: Nyr. 16:443.

fuj!

Első adat: *fuy* Helt: Mes. 267.

Alakváltozat: *pfúj* Adámi: Spr. Kr.

Jelentése: utálat, undorodás, iszonyodás, megvetés: *Fuj!*
esztelen vakság. Sall: Vár. 64. *Fuj!* nem szégyenled magadat?
Fuj! ez csunyaság! CzF.

És én száz arcban is kínáltam magam
Vénleánykodtam. *Pfuj.*

Már vége van.

Ady: Búcsú Siker Asszonytól.

Eredete a német *pfuj*-ból. Vö. MELICH J.: Nyr. 24:352.
(A németben: *pfuj*: Interj. des Widerwillens, Abscheues und
Ekels. Bővebb tárgyalását l. SCHWENTNER: i. m. 26.)

ha, hah!

Első adat: Verseghy: Anal. I. 460.

Jelentése: 1. bánat, keserűség, bosszú, harag: Parancsol
Eduard. — *Ha!* lágyabb ének kell nekünk! Arany: A walesi
bárdok. *Hah,* rossz asszony rosszabb szolgálója! Petőfi:
Ambrus gazda.

2. meglepetés, bámulás, megütközés, ijedés: *Hah!* láncát
tépi a Hunyadi két fia. Arany: V. László. *Ha, ha!* mi zúg?
... mi éji dal London utcáin ez? Arany: A walesi bárdok.
De, *hah,* mi zendül A némaságnak közepette? Petőfi: Az
utósó ember. *Ha!* mi az? *Ha!* szörnyűség! *Ha!* odavagyunk!
CzF. Eredeti indulatszó.

haha, hahaha!

Első adat 1590-ből: *Hahát* mondál az én szent helyemen,
 hogy meg ferteztetett.

Kár: Bibl. II. 132. Itt főnévként van használva. Mint
 indulatszó először 1669-ben fordul elő: *Ha ha!* eretnek it ez
 Sámhárnac. Czegl: Japh. 191.

Jelentése: jókedv, vidámság, nevetés:

Bús mogorván ül Petike,

Ha, ha, ha!

Péter és hú a menykőbe

Mi baja?

Vörösm.: Petike.

Jajgatnak majd, én kacagok,

Mint ők kacagtak, amikor én jajgattam

Hahaha!

Petőfi: Az őrült.

Hahahaha! tört ki Piroskából a kacagás roppant erővel.
 Móricz: Harm. rózsa. 14. Muzsika szól, verbuválnak, Csapj
 föl, öcsém, katonának, *hahaha!* Petőfi: Katonaélet.

Eredeti indulatszó. A nevetés hangutánzása.

Származékszó: *hahota* ,erős, vastaghangú nevetés.' CzF.

haj! hajh!

Első adat: O *hay*, ime ez bewlch embertys meg byrta felesége.
 1516. Pesti: Fab. 6b.

Alakváltozatok: *hoy*: MA. Corp. Gramm. 252. Kettősen:
hay hay: MA.

Jelentése: 1. keserű, bánatos felsőhajtás és vágy: *Haj*
 nagy ravaszság! PPBL. *Haj* ki bánat, *haj* ki! fogházambul
 menj ki, nem tiéd e szállás. Thaly: Adal. I. 196. NySz. *Hajh*
 elnyeli a zivatar, a szélzaj, a düh szavamat. CzF. Tüzes ga-
 ranáttúl világos az éjjel, *Hajh!* sok anya fia borúll ott bé
 vérrel! Magy. Remekírók 55:75.; Kuruczok, kuruczok, *hajh*
 szegény kuruczok — Be megsötétedett ti fényes napotok!
 Uo. 76. *Haj* bíz a haláltól ő sem volt már messze. Petőfi:
 János V.

Királyasszony, néném,
 Az egekre kérném:
 Azt a rózsát, piros rózsát
Haj beh szeretném én!

Arany: Zách Klára.

S *hajh*, már régen késik e nóta. Ady: A Duna vallomása. Kissé ősz lett, De, *hajh*, semmi, de semmi sem változott. Ady: A megőszült tenger.

2. vidám kérdés és felkiáltás: *Haj* de kerek ég, *Haj* de magas ég! Ugyan, rózsám, szeretsz-e még?! Magy. Remekírók 54:50.

Az én rózsám jókedvéből, *haj, haj, haj*,
 Almát adott a zsebéből, *haj, haj, haj*,
 A kendőjét is id'adta, *haj, haj, haj*,
 Hogy mossam ki vasárnapra, *haj, haj, haj*.

Magy. Remekírók 54:50.

Haj, haj, haj, letörött a galy,
Haj, haj, haj, letörött az ág.

Az Új Idők nótáskönyve. 109.

Eredeti indulatszó.

Ej-jel való összetételét l. az *ej* indulatszónál.

Hej-jel való összetételét l. a *hej* indulatszónál.

Sej-jel való összetételét l. a *sej* indulatszónál.

haja, haja-ha, haja-haj, haj-huj, hajja-huj, haja-huja!

Első adat 1530—31-ből: kyket nagy *hayya* es mewetessel
 zokthatok wala ky mondanya ÉrsC. 306.

Alakváltozatok: *hayja, hayjahuyja*. MA. Corp. Gramm.
 251.

Jelentésük: 1. vidámság, öröm, jókedv. CzF. szerint leg-
 inkább népdalokban fordulnak elő.

Haja haja! hajnal akar lenni,
 A szeretőm haza akar menni;
 Az ajtaját be sem tudja tenni,
 Az ágyára le se tud fekünni.

Erd. II. 21.

Haja! haja! haja! haja!

Bodor a szeretőm haja! Erd. II. 71.

Esik esik karikára, *haja haj!*

Az én rózsám kalapjára, *haja haj!*

Azért esik karikára,

Hogy én vagyok a rózsája, *haja ha!*

Erd. III. 17.

Nem szeretem az uramat, *hajaha*

Csak a kisebbik uramat, *hajaha*.

Arra is, ha megharagszom

Itt a kocsma, majd beiszom, *hajaha*. CzF.

És az eső, zúg a dara, *hajahaj!*

Ne nézz rózsám a diákra, *haj, haj;*

Mert a diák el nem veszen,

Utoljára csuffá teszen

Hajja huj!

Erd. III. 22.

Házasodjunk, *hajahaj!*

Házás élet kutyabaj,

Mindig szép,

Mindig a,

Reggel, délben,

Éjszaka!

Petőfi: Tíz pár csókot egy végbül.

2. Szomorúság.

Esik eső, bugyborékol,

Szól a kakas kukorékol,

Hajjaha!

Most fujják az én marsomat,

El kell hagyni galambomat,

Hajjaha!

Magy. Remekírók 54:261.

Rózsa, rózsá, elmész tőlem, *haja, haj!*

Látom, enyészesz mellőlem, *haja, haj;*

Adj egy csókot utoljára,

Ne vesztegesd más szájára, *haja, haj!*

Erd. II. 67.

Eredeti indulatszó.

hajda!

Első adat 1668-ból: No *hajda* még. Matkó: BCsák. NySz.

Alakváltozatok: *hãjdë*: Nyr. 21:91. Nyr. 21:530; 22:35. *hãdë* Nyr. 23:263. 360. *hajde* Nyr. 21:91; 328. *hãjdë* Nyr. 3:320; 5:11; 23:360. *hãjdë* Nyr. 5:10; *hejd* Nyr. 5:423. *hejde* Tsz. Nyr. 1:380. *hejdi* Nyr. 5:423; 7:232; 18:190. *hojde* Vadr. 398. Vö. MTsz.

Jelentése: nosza, rajta, (CzF. szerint: hajsza.) *Hajda*, legén, üssed az oláhot! Brassó m. Hétfalu Nyr. 21:478. Jóska, fiam, *hãjdë* be, *hãjdë*! Baranya m. Sumony Nyr. 3:320. *Hej*, hozzá fivet! Drávamell. Nyr. 5:423. *Hejdi*, menyünk! Baranya m. Csúza Nyr. 18:190. Vö. MTsz.

Egyes nyelvjárásokban használt indulatszó. Erdélyben oláh (*hãjdë* „jer ide”) jövevényszó lehet.

hajrá!

Első adat: A' Magy. Nyelv Rendszere. 1847:263.

A NySz.-ban szótározva nincsen.

Jelentése: buzdítás, siettetés: Árt, nem árt, én avval nem gondolok! *haj rá!* És az öreg kannát magasan felhajtá. Arany: Toldi X. *Haj rá!* haj! lakjuk el a búbánat torát; Álmos a csaplárunk: igyuk meg a borát. Uo. S nosza megint: *hajrá!* víz az inán csordul; Mire a nap megszáll, Nagyfaluba fordul. Arany: Toldi Szer. VI. 12. Nossza, *hajrá!* a törökre! Uo. VI. *Hajrá!* ma vigadjunk, ma legyen egy jó nap. Uo. XII. 27.

Miénk ez a könnyes, nagy Élet.

Kórágyon és kereszt alatt

Hajrá, hajrá a Jobb felé.

Ady: A bélyeges sereg.

Eredete: *haj* eredeti indulatszó + *rá!*

Igésítve: *hajráz.*

Mit kezdenék sok-sok más nővel?

Hajrázva újra

Csinálnám a régi játékot
Vágyva, borulva.

Ady: Szivedet Isten segítse.

hej! (hejh!)

Első adat a XVI. századból: *Heu* társ, néked leszen szép
feleséged. FortSzer. Mb. NySz.

Alakváltozatok: *heu* l. fenn. *héy* MA. Corp. Gramm. 252. *hejja* Corp. Gramm. 251. *hejsze* Bethl: Élet. 261. NySz. *hé, héj*, Csűry: Szamossh. Sz.

Jelentés: 1. jókedv, vidámság, öröm: *Hej* kedves terem-
tésem, Csókolom képecskéd. Erd. II. 93. *Hejh* galambom,
szőke bimbóm, Mit nevetsz? Vörösm.: Fóti dal. Sugjad a
fülembe, hogy szeretsz, *Hejh*, milyen jól esik nekem ez.
Petőfi: Rózsabokor a domboldalon. Megörült a gazda: *héj* be
áldott szó ez! Arany: Toldi Szer. I. 28.

2. szomorúság, kesergés, bánat, sóhajlás: *Hejh* Debreczen,
ha rád emlékezem! Petőfi: Egy telem Debreczenben. Sári
néni, *hejh* mikor kendet még Sárikámnak, hugomnak nevez-
ték. Petőfi: Sári néni. *Hej!* ha én is, én is köztetek mehetnék!
Arany: Toldi I.

Meghalok Csurgóért, de nem a váráért,
Hej nem a váráért, csak egyik utcájáért,
De nem az utcáért, csak egyik házáért,
Hej ebben növekedett szőke galambomért.

Erd. I. 90.

Hej csak az a szívemnek nehéz,
Hej hogy téged ölelget más kéz!
Hej az én szemem távolról néz,
Hej kinek ne lenne nehéz.

Erd. II. 175.

Eredeti indulatszó.

Népdalainkban nagyon sokszor ikerítve szerepel. Pl.
hej-huj, hej-haj!

Jelentésük: 1. jókedv, vidámság, öröm:

Nem is leány, ki nem barna;
Nem is legény, ki nem nyalka,

Fordúlj egyet pajtás,
 Ugrik utánad más.
 Lóg a mente ujja,
 Peng a sarkantyúja,
 Haja heje huja.

Erd. II. 222.

Heje huja lakodalom; Magam is mekházasodom. Kemenes-alja. NyF. 33:36.

Eredeti indulatszók.

Hejehuja főnévként, sőt jelzőül is használatos. Lesz ma *hejehuja*. CzF. *Hejje-hujja* életű. Misk: VKert. 341. NySz.

hé!

Első adat: 1418—22 között: *He* ember *hee* halgass. Rotenburgi János Deák. Ó-magy. olv. k. 283.

Leggyakoribb jelentése: figyelmeztetés, kérdés, megszólítás: *Hé*, paraszt! melyik út megyen itt Budára? Arany: Toldi I. *Hé*... izé... mi baja lehet annak az állatnak? Arany: Tudós macskája. Nézzetek csak *hé*, mit találtam. Arany L.: Népm. 18. Ejnye *hé*, be megesúnyultál. Uo. 162. Fog' mek csak, *hé!* Csűry: Szamosh. Sz. Ennye *hé* mit csinálsz!? Hajja *hé!* de megjártam ma! NyF. 56:20. Ballagi szerint az alsóbb néposztály felkiáltó szava, mellyel valakit figyelésre szólít.

A palócoknál az általános megszólításra használatos. Ha a palóc nem tudja, vagy nem akarja tudni se a nevét, se a rangját annak, akit meg kell szólítani, azt azonban tudja, hogy nem úr, az általános keletű *hé* szót használja. Hállya-ë, *hé*, mit kíván ezé a lóé? Nyr. 23:23. Mikó P.: Palóc megszólítások.

A *hé*-nek alakváltozata *he*. Ez néha kérdés után áll, mintegy újabb feleletre készítésként. Pl.: Voltál ott *he?* CzF. II. 8. Ki parancsol itt, *he?* Ki az úr a háznál? Arany: Jóká ördöge.

A palócoknál néha figyeltető szócska is. Pl.: Mi lesz ott megint *he?*

Eredeti indulatszó. A németben is előfordul: *He!* Vö. Kelemen: Magyar-német szótár.

Nem menyecske *hej huj*, ki nem csalfa,
Ki az urát meg nem csalja.

Erd. III. 4.

Hej, huj, rekettye, vaspatkó,
Menyecske, csillagteremtette.
Tizenkétszer megcsallak,
Hónom alá karollak,
Mégis megcsókollak.

Erd. I. 88.

2. néha szomorúság:

Hejh-hajh, Szilvániából,
Erdők helyéről jöttem:
Lomboztam ima helyett
S keveset könnyörögtem.

Ady: Magyar fa sorsa.

Alakváltozata: *héj-huj!*

Édesanyám! meghalok,
Házasodni akarok,
Héj, huj, meghalok,
Házasodni akarok.

Erd. I. 57.

heje-huja! heje haj! haja heje huja! (Vö. *haj, haja*.)

Első adat: Egész élete dorbézolás, *hejehuja*. Megy: 6 Jaj. II. 11.

Jelentésük: vidám felkiáltás. Különösen népdalainkban gyakoriak. Pl.

Fütyülök és táncolok,
Kedvem szerint mulatok,
Hejje, hujja, hujja, ju!

Erd. I. 175.

Ha deák vagy, ne tanujj,
Vigan éjj és ne busujj!
Hogyha könyv van a kezedbe,
Szép lány legyen az eszedbe,
Hejje, hujja, haj!

Nyr. 29:59.

Származékai: *Hékám, hékás.*

hi, hijj, hihi, hihihí!

Első adat: CzF. A NySz.-ban szótározva nincs.

Jelentése: jókedv, nevetés, vidámság: Mit akar itt, *hihihi*, ahol a sármányból is csak az asszonya jár. Mikszáth: A vén gazember. 48.

Eredeti indulatszók.

hijju! hijjuj!

Tánc közben használt eredeti indulatszók.

hipp-hopp! l. hopp-nál.

hisz, hiszen!

A XVI. sz.-ban még *hiszem* alakban fordul elő.

Alakváltozatai: *iszen, isz', 'sz.*

Jelentés: bizonyítás, erősítés: *Hiszen* már megmondtam. CzF. Ah, Istenkém, *iszen* épen, hogy semmit sem tudok! Móricz: Nem élh. m. n. 47. Hanem *iszen* elég volt ez: a képviselők összesúgtak elképedve a folyosón. Mikszáth: Az én kortársaim. II. 71. 'Sz épp az a *bái!* Csűry: Szamosh. Sz.

Összetételei: *dejszen* < *de* + *hiszen*; *deszig* stb. EtSz. *noiszen* < *no* + *hiszen* (bővebben l. *nojszen-nél*).

Másodlagos indulatszó, a *hiszem*-ből keletkezett.

hja!

Első adat: CzF. A NySz.-ban szótározva nincs.

Ikerítve: *hjaja!* Arany: Buda Hal. XI.

Jelentése a CzF. szerint: 1. kétkedő akadályt vagy ellenézetet nyilvánító indulatszó. *Hja* sok ám a tennivalóm. *Hjah!* édes testvérem, monda a boszorkány, nem a magyar király találja ki kérdéseidet. Erd. III. 271.

2. bánatos sóhajlás: *Hja* öcsém, velem a sors furesa táncot jár. Petőfi: Barátimhoz. Úgy megvénült azóta — *Hja*, az idő lejár. Petőfi: Egy estém otthon. *Hja*, nekem is hozzá kell látnom, végre barátom! Petőfi: Levél Arany Jánoshoz. Szolgálni ha kellett csak egy-egy királynak: De, ha már

kettő van, *haja!* mit csináljak! Arany: Buda Hal. XI. *Hja*, azt csak az Isten tudja. Mikszáth: Új Zrínyiász. 177.

Eredeti indulatszó.

hó! hóhó! hóha! ohó!

Első adat: *Hóh!* legény. 1659. Czegl. MM. 181.

Jelentése: 1. visszatartás: *Hó* megállj! ki vagy? hol voltál, hová mégy? Arany L.: Népm. 70. Oda kiált: *hó!* várj! s jer utánam, barát! Arany: Toldi Szer. X. 63. *Ohó*, hetyke politikusok, nem fogunk játszani a szegény ember leányai-val. Móricz: Harm. rózsa. 49.

2. csodálkozás: Most veszem észre, *hohó!* mind, amit mondtam, hazugság. Petőfi: Lev. Arany J.-hoz. *Hóhóhó* — kacag a nagy leány — veled mi van, kicsikém; kis Florette, elment a sütnivalód! Móricz: Harm. rózsa. 143. *Ohó*, hát már te regényeket olvasol? Mikszáth: Klub és folyosó. 49. *Ohó!* — rikkantott fel Balázs, — mi az? ... Móricz: Nem élh. m. n. 7.

3. CzF. szerint egyes nyelvjárásokban megszólítás: Pista *hó!* apa *hó!* CzF.

Eredeti indulatszó.

hopp!

Első adat ebben az összetételben: *Hop haja* MA.

Jelentése: öröm, jókedv ugrándozás alkalmával: *Hopp*, hát jöjjön katonának illyent ki szeret. Amadé: O. K. 821—830. sz. 163. Akkor *hopp* s mint a szél, a ki most szabadúl vitte Toldit a ló oly kegyetlen vadúl. Arany: Toldi XI. *Hopp!* Megvan! Móricz: Nem élh. m. n. 67. Lám, én a kit szeretek, *hop*, Szeretek, szeretek: Reá nézek, nevetek Haja, hija, *hop*. Erd. II. 60.

Eredeti indulatszó. Más nyelvekben is előfordul: német, francia.

Ikerítve: *hipp-hopp*. Különösen a népdalokban fordul elő az öröm kifejezésére.

Iszom a bort, rugom a port,
Szeretem a hugom asszonyt.
Hipp, hopp, heje haj!
Nincsen eddig semmi baj.

Erd. II. 213.

Hip, hop, hap!
 Eb lesz pap!
 Egyszer voltam, kicsaptak.
 Inkább leszek katona,
 Ferencz király madara.

Erd. III. 122.

Szól a bátyám dudája,
Hip, hop, a nótája;
 Ugorjunk utána,
 Kutya, a ki bánja,
 Lábát a ki szánja.

Erd. I. 165.

A -sza, -sze nyomósító szócskával megtoldva: *hopsza*. (Bővebben l. a -sza, -sze-nél.) *Hopsza* bögre nem törsz el. Mikszáth: Különös házasság. 242.

Ragozva: Félre gondok, *Hoppot* mondok! Forgolódik virgontz talpán, *hippet hoppot* emleget. Faludi: Verses költ. 1786. 871. Azonban a háta *hippot huppot* mond vala; mert az részeg katona igen veri vala. RMKvtár. Vás. Dalk. 21. *hoppon marad* = felsül.

Származékok: *hipp-hoppol*: Vasárnap *hipp-hoppolunk*, farsangolunk. II. Rákóczi F. Levéltára. V. 365. *hoppa* (*huppan*) ,plumpsen': Midőn a tőke alá esnéc a tóba, nagyot *hoppa* a vízbe. Helt.: Mes. 58. NySz.

huh!

Első adat A' Magy. Nyelv Rendszerében (1847. 265.) és a CzF.-ban.

A NySz.-ban szótározva nincsen.

Jelentése: 1. valamitől való borzadás, iszonyodás: *Huh*, de meleg az étel! CzF. Hát még a varjúk! *Hú*, azok voltak ám! Petőfi: János Vitéz. 20.

2. csodálkozás: *Huh*, de szép aranyok voltak. Mikszáth: Új Zrínyiász. 12.

3. öröm: *Huu*, hogy fogok én aludni. Móricz: Kiv. kiv. 199.

Eredeti indulatszó. A németben is borzadást jelent: *hu!* *huhu!*

Ikerítve: *huhhu!* CzF.

huj!

Legelső feljegyzett indulatszónk. LIUTPRAND cremonai püspök a X. századból közli a II. k. 30. bekezdésében a magyarok csatakiáltását: „ex eorum vero turpis et diabolica *húi*, *húi* frequenter auditur.“ Ó-magy. Olvk. 12. Vö. még: MA. Corp. Gramm. 252. NySz. ARANY J. a Buda Halála c. eposzában fel is használja LIUTPRAND adatát:

Lárma, paizscsörgés, ördögi *huj! huj!* szó:

Félelem a vadnak ez idegen új szó. (V. ének.)

Jelentése: 1. csodálkozás, bámulás: *Huj*, be sok pénz e! CzF. *Huj*, be nagy öldöklés lőn most! Arany: Elv. Alk.

2. vidám kedv. Ilyenkor legtöbbször a *haj* vagy *hej* indulatszóval fordul elő: *Hej huj!* nem bánom, nekem is van virágom. CzF.

Hej, huj bazsalik, dupla szegfű,
Szarkaláb, ékes majoránna!
Majd meghalok ezekért,
Az ireghi szüzekért,
A gyöngyöm adtákért!

Erd. I. 88.

Voltam csikós, voltam gulyás, *hej, huj, haj!*
Voltam az alföldön juhász, *ej, huj, haj!*
Nem őrzöm már senki juhát;
Nem ad nékem senki ruhát, *hej, huj, haj!*

Magy. Remekírók 54:135.

Eredeti indulatszó.

Hajrá-val a *huj! huj!* a magyarok buzdító, ütemes csatakiáltása.

Szólás: *Huj* bele Balás, lovat ad isten. Fal.: Jegyz. 925.

hujja! hujju! hujjuh!

A táncolók¹ ezekkel az indulatszókkal fejezik ki vidám-

¹ R. PRIKKEL M. három csoportba osztja a táncnyelv szavait. MNy. 2:4 és 59.

a) Az elsőbe a biztatást és örömet kifejező indulatszók tartoznak. Ilyenek: *uccu (iccu)*, *hajrá*, *nosza*, *hopp*, *rajta* biztató szócskák, vala-

ságukat, jókedvüket. Pl. *Hejje hujja!* Szűröm ujj! *Hajja hujja!* *Hej, haj, hujja, haj,* Nincsen mostan semmi baj. Székely táncvers.

Oh be édes, oh be nedves,
Ez az ital, oh be kedves,
Ollyan mint a muskotál,
Volna csak sok palaczczal!
Tartanánk egy jó napot,
Elhínók rá a papot.

Hejjehuja, hujju ju!

Erd. I. 175.

Eredeti indulatszók. A németben is előfordul: *hujjuju!*
Származék: *hujogat*.

hurrah!

Sem a NySz.-ban, sem Márton szótárában, sem a CzF.-ban, sem Ballagi-ban, sem Kelemen-ben nincs szótározva.

Örömet kifejező indulatszó. Gyakran csatakiáltás.

Ady-nál gyakran előfordul: *Hurrah*, jön az Öröm hajója. Léda a hajón. Éljenek, akik meg nem értnek, *Hurrah*, *hurrah*, Kezdenek nyakukba venni c. verséből.

Előfordul más nyelvekben is (német, angol, orosz, stb). Valószínűleg a németből került hozzánk. A németben a középfelnémet eredetű *hurren* ige imperativusából és egy hozzáillesztett *a*-ból lett. *hurren* = sich schnell bewegen. Vö. KLUGE: Etym. Wörterbuch der dt. Sprache.^o 1894. és PAUL: Deutsches Wörterbuch. 1897.

mint a széles jókedv kifejezésére való általános rikkantások: *ejhaj, hej-haj; sejhaj, hajhajhaj, hejehuja, hajaha, hej, dinom-dánom; ihaj, tyuhaj, ihaja, tyuhaja, ihajla, tyuhajla; ijjuju, ujjuju, tyuhaj (csuhaj), tyuhaja, tyuhajla!*

Ezek eredeti indulatszók.

b) A második csoportba az értelmes, de rendszerint elliptikus felkiáltások tartoznak.

c) A harmadik csoportba az első két csoport rikkantásainak rímes kapcsolatait sorolja.

Ihajja-tyuhajja
Libeg lobog a haja!

Haja-haj
Semmi baj!

Ijuju jujuju
A nadrágom két ágú!

Dinom-dánom nadrágom
A komának testálom!

hü, (hű), hüh!

Első adat: Pázmány: Préd. 815.

Jelentése: bámulás, meghökkenés, harag: *Hű* azt a ropogóját, hogy ezt észre nem vettem. Móricz: Nem élh. m. n. 8. *Hű* az anyád piros viganóját... Uo. 39.

Összetételben: *hű-hó*: A bátyjai elindultak nagy *hű-hó-val*, tizenkét társzekeret megraktak arannyal, ezüsttel úti költségnek. Arany L.: Népm. 9. Sok *hű-hó* semmiért. (Közmondás).

Szólás: Nem *hű-belé*-módon (temere), sem vak szerentsére kell választani a religióban. Fal.: NE. 58. Hűbele Balázs!

hüm! üm! ühüm! hem! hm! mm!

Az első adat Mártonnál 1811 és A' Magyar Nyelv Rendszerében (1847. 263.): *ühüm*.

A NySz.-ban szótározva nincs.

Jelentése: 1. megütközés, bámulás, csodálkozás: *Hm*, fegyveres asszony! Furcsa, furcsa lehet. Petőfi: Szécsi Mária. *Hm*, elég csinos vászonjóság volt! Igaz-e Samu? Mikszáth: A tót atyafiak. 184.

2. sajnálkozás: *Hm*, bizony csak sok nem úgy halad, A mint kéne, itt a nap alatt. Petőfi: Mit szól a bölc. *Hm, hm!* a kobzos szólt, csak ez így ne volna. Arany: Toldi Szer. IX. 63. *Hm*, paraszt én! emígy füstölög magában. Arany: Toldi I. *Ühüm*, megeszik előlünk a tejfölt. Mikszáth: A két koldusdiák. 192.

3. kétkedés, valamin való fennakadás: Szegény aszszonynak gyermeke. *Hm*, hátha gazdagé? Petőfi: Az apostol.

4. igenlő felelet: Kérdi a molnártól... Egy legényt s leányt nem látott erre jőni? *Ühüm!* ... Felel a vén molnár... Arany: Rózsa és Ibolya. Ezt a körtét mind a zivár verte le. — Felelet: *Hm!* Csúry: Szamosh. Sz.

Népdalainkban is gyakori:

Kiszáradt a bodzafa. *Hm!*
Hol hálunk az éjszaka? *Hm!*
Ajtó mellett a padon, *Hm!*
A te gyöngé karodon, *Hm!*

Vaj nálatok, vaj nálunk, *Hm!*
 Hol jobb helyet találunk. *Hm!*

Magy. Remekírók 54:273.

Van egy népdalunk, amely az illető kor rendőrkémeit gúnyolja:

Az ujdón új policziát
 Ha kívánod *hm, hm, hm.*
 E világnak praktikáját
 Ha nem bánod *hm, hm, hm.*
 De vigyázva kell szólanom:
 Tanda ridi, ridi dom.
 Sokat is félbe harapnom,
 Ne talántán *hm, hm, hm.*

Erd. II. 260.

Származékszók: *hümmög, hümmget, hümmment.* Ballagi.

Szólás: Kicsi, de *hm!* (= kicsi, de sokat ér.) Csűry:
 Szamosh. Sz.

ih!

A NySz.-ban szótározva nincs. CzF. és Ballagi szerint kétféle jelentése van: 1. széles jókedv, öröm, vígság: *Ih ha! ih huhu hu! CzF.*

2. elutasítás, bosszúság: *Ih! ne bánts. Ih! mit akarsz ismét? CzF.*

Eredeti indulatszó.

Szójáték: *Ih-ot venni* = fel se venni valakit. Ballagi.

ihaj! ihaja! ihajja! ihajla! iha aja ha! ijahaja!

Tánc közben, jókedvben használt indulatszók. Különösen a népdalokban fordulnak elő. L. bővebben a *hujju* indulatszónál a jegyzetet.

Pl.: *Ihaja, tyuhajja* sohse halunk meg. Móricz: Kiv. kiv. 175.

Ritka búza, ritka árpa, ritka rozs,
 Ritka legény, ritka leány takaros.
 Ritka leány, ki megállja,
 Hogy a legényt meg ne szánja, *ihaja!*

Erd. I. 75.

A bundának nincs gallérja,
 Mégis bunda a bunda,
Ihaj bunda, *ihaj* bunda,
 Mégis bunda a bunda,
Ihaj bunda, *ihaj* bunda
 Mégis bunda a bunda.

Az Új Idők nótáskönyve. 89.

Pinpinpinpin kis pinyőke
 Mért vagy olyan hirtelen szőke —
Ijahaja!

Mint a mogyorófa haja.
 Selyem *hajú*, selyem arcú
 Selyem lelkű, sugárkarcsú.
Ijahaja!

Ah, ez az én szívem baja.

Liszniai: Magy. Remekírók 54:316.

Ihāi, még az éjjel, *csuhāi*, még az éjjel
 Kimulatom magamat.

Csűry: Szamossh. Sz.

Hej lóra, csikós, lóra!
 Be van a ló hajtva,
 Bíró udvarában,
Ihajla!
 Szól a csöngő rajta.
 Igaz a'.

Magy. Remekírók 55:134.

Haragszom az olyan szóra,
 Melly a leányokat szólja.
 Mert a leány arany alma,
 Föl teszem a fogasomra. *Iha aja ha!*

Erd. II. 193.

Eredeti indulatszók.

E csoporthoz tartoznak még a következő felkiáltósók:
ihááalom! ihajjár(é)!

Nem messze van Budapest,
Ihaáalom haj!

Nem messze van Budapest,
Feküdj mellém, gyöngé test.
Ihaálom, ihaálom, ihaálom hap!

Erd. I. 97.

Nem ér az a leány
Három piros almát
Ki a legény mellett
Ihajjár!

Összehuzza magát.

Igaz a'. Magyar. Remekírók 54:161.

Hajdanában-danában
Csuda történt Budában,
Ihajjáré! egy házban,
Özvegy asszony házában.

Arany: Toldi Est. V.

A székeleyknél előfordul még *ihu!* csúfolódó kurjantás is. MTsz.

Ragosan: Gangos *ihajban* rajta csak rakjad. Dunántúl (pécsi napilap), 1936. 198. sz.

ím!(e)

Első adat: *Im* angaloc vepenec es žolgalnac uala neki.

MünchC. 19.

Alakváltozatok: *ém* Ozor: Christ. 299. *em* Tel: Evang. I. 19b. 69. *imm* RMNy. II. 335. Kulcs: Evang. 91.

Nehéz eldönteni, ez indulatszó-e, vagy pedig a mutatószócskák közé tartozik. CzF. szerint indulatszó, de ez nem valószínű, legfeljebb csak emfatikus rámutató szócska.

GOMBOCZ török jövevényszónak veszi. Vö. MNy. 3:221.

Főnévként használva: *immel-ámmal*.

Származékai: *hímez-hámoz*. Vö. *ám-nál*.

ysa! (isa!)

Csak a HB.-ben fordul elő (:ysa), még pedig négyszer, a HB.-en kívül más nyelvemlékben nem található.

Jelentése bizonytalan. Színnyei: A HB. hang- és alaktanában jelentéséről semmit sem szól. (Vö. MNy. 22:163.) A magyar nyelv. A középiskolák hetedik osztálya számára c.

művében: *isà*: bizony. 69. Az a körülmény, hogy szónoki beszédben fordul elő, és hogy jelentése határozatlan, arra vall talán, hogy *indulatszó* lehetett a HB. szerzőjének vidékén.

Irodalom: Révai két magyarázatával MELICH (MNy. 4:8—9.) és SZINNYEI (NyK. 15:263.) foglalkozott. BUDENZ: MUSz. SZVORÉNYI: Magyar irod. Szemelv. 11. IMRE S. Irod. tört. VASVERŐ RAJMUND Nyr. 16:97—103. KORDA IMRE Nyr. 16:175—8. SZARVAS G. Nyr. 16:217—9. STEUER J. Nyr. 16: 337—343. VÁMBÉRY: A magyarok eredete. 365. SZINEK IZIDOR Nyr. 28:103. TÓTH BÉLA Nyr. 36:429. MUNKÁCSI Ethnographia 1894. MELICH MNy. 7:409. ORBÁN GÁBOR Balassa Emlékkönyv 109. Népünk és Nyelvünk 7:137.

isten(em)!

Jelentése: 1. nagy fájdalom, szomorúság: *Istenem, Istenem, Istenem*, hát én mért születtem, Hogy ily szerencsétlen lett az én életem. Magy. Remekírók 55:33.

Istenem, istenem!

Vajjon mi lelt engem?

A szeretőm anyja

Átkozott meg engem.

Erd. I. 21.

2. öröm és hála: *Istenem*, be örülök! CzF. *Istenem, Istenem*, mily jól esik ennyi Gyötrő álm után végre felszökni! Arany: Álom — való.

3. jó vagy rossz kívánság: *Isten* áldjon meg. CzF. Az *Isten* verje meg.

4. csodálkozás, bámulás: *Istenem* mi ez? CzF.

5. valamitől való idegenkedés: *Isten* mentsen! CzF.

6. rosszalás: *Isten* szerelméért. CzF.

7. esküvés: *Isten* bizony! CzF.

Másodlagos indulatszó. Az *Isten* fogalma elhomályosul a beszélő tudatában, és így e szó pusztán csak az erős érzélem megnyilatkozásává: indulatszóvá lesz.

jaj!

Első adat 1466-ból: *Jay* az embernek (*vae homini*), ki miat a gonozbolat iő. MünchC. 47.

Alakváltozatok: *jajj*. Csűry: Szamosh. Sz. *gyaj* MNy. 10:349. MTsz.

Jelentése: 1. nagy bánat, fájdalom: *Jaj* nekwnk igen bodogtalan bynwswknek. VirgC. 49. *Jaj* nekem! *Jaj* oda vagyok! *Jaj! jaj! jaj! Ó jaj! jaj* be fáj! *Jaj* Istenem, *jaj* mit tegyek! CzF.

Mert te tőled el kell válnom,
Jaj be nagyon fájlalom.
Jaj már nekem, neked is,
Jaj a szívem, szived is.

Erd. I. 62. Vö. CzF.

Én szegény csak sírtam *Jaj! jaj!* ah jajgattam. Amadé: O. K. 821—830. sz. 81. *Jaj, istenem*, merre van az én hazám? Merre felé van az én édes anyám? ... Magy. Remekírók 54:95.

2. fenyegetőzés: *Jai* azoknak, kik eh fele bölcseségt nem valiak. DebrC. 210. Oh *gyaj* ki eery azt, mykoron ezeket be tellyeseyty wr ysten. JordC. 172. No, *jaj*, nektek, ha kézre kerültök. *Jaj* tinéktek, képmutatók. CzF. *Jaj*, ki parancsom, élve, szegi! Arany: Tetemrehívás.

3. bosszankodás, ellenkezés: *Jaj*, csak ne beszélj olyat. *Jaj*, jobb volna erről hallgatni. CzF.

4. kihívó, büszkélkedő színezettel: *Jaj*, öcsém, sokat nem tudsz te még! NyF. 56:29.

5. nagy öröm, boldogság. Népdalainkban különösen nagyító színezettel: Piros alma, gömbö-gömbö-gömbölyü, Kóstolja csak, *jaj*, de jó ízű! Magy. Remekírók 54:46. *Jaj*, ilyen jót nem nevettem életemben. Móricz: Nem élh. m. n. 52.

Jaj, de gyönyörű tánc
 Ez a sógoré,
 Ré-ré-ré —
Jaj, de gyönyörű tánc
 A sógoré —
 Hipp, hopp, juhhe!

Magy. Remekírók 54:216.

Jaj, jaj, jaj, jaj,
 Oh melly édes baj!
 Rabja vagyok már szivednek,

Imádója személyednek,
Jaj, jaj, oh melly édes baj!

Erd. I. 7.

A cigányoknál *jás!* = *jaj*. Vö. Arany: Nagyid. Czig. IV.
 Eredeti indulatszó.

Főnévként is használjuk sokszor:

Ó rémült kiáltás: „*jaj-jaj-jaj*.“
 Kivel gyakorta riasztom föl
 Magam s ördögös éjeimet,
 Be Istennek tetsző lehetsz te.

Ady: A rémület imája.

Jelzőül is előfordul: *Jajszó*. SIMONYI: Nyr. 4:110.

Élénk szín jelölésére: *jajpörös*. Vö. MTsz.

Származékai: *Jajgat, jajdul, jajgatás, jajong*.

jé!

Első adat: CzF.

Alakváltozat: *je, jéh, jēj*. CzF.

Jelentése: csodálkozás: *Jé* magának mi baja? Móricz:
 Kiv. kiv. 35. *Jé!* be csinos! Móricz: Harm. rózsa. 10. *Jé!*
 Tudod ki ez? Uo. 24.

Másodlagos indulatszó. *Jé!* < Jézus!

A németben is előfordul. Vö. PAUL: Deutsches Wörter-
 buch. 237.: *Je*: Interj., Abkürzung aus Jesus.

jesszusom! (Jézusom!)

Másodlagos indulatszó. A csodálkozás, rémület indulat-
 szava: *Jesszusom!* — sápadt el, hogy zöld lett az egész arca!
 Móricz: Nem élh. m. n. 39.

juh! juhaj! juhaja juha aja! juhaj juh! (l. bővebben a
hujja indulatszónál a jegyzetet.)

A széleskedvűek, mulatozók, lakodalmaskok felkiáltó
 indulatszava.

Összetöröm magamat,
 Kitöröm a nyakamat,
 Mégsem hagyom magamat,
Ih, juh, juh, juh, juh, juh!

CzF.

Szókét ne végy, mert beteges,
 Vöröset se, mert részeges.
 Barnát végy, az lesz ám jó, *juhaha*,
 Az viseli gondodat jól, ejeha!

Erd. II. 203.

Honnan jöttél rózsám? Messziről,
 Egészen a Török-Becséről.
Ej juhaj, juhaj, juhaj, ju,
 Nekem barna leány volna jó.

Erd. II. 156.

Piros alma gömbölyű,
Juhaaja, haja!
 Megcsókollak, gyönyörű,
Juha eja, haja.

Nyr. 29:593.

A németben is előfordul *juhe!* Eredeti indulatszók.

juj!

A NySz.-ban csak egy adat van: *Juj!* beh fertelmes kevélység néz ki belőle. Fal: Const. 856.

Jelentése: 1. borzadás, visszaborzadás: *Jujh*, mily borzasztó, *juj* beh csunya. CzF. *Juj*, be hideg van oda ki! Petőfi: Egy telem Debreczenben.

2. csodálkozás, türelmetlenkedés: *Juj* Tomi! lessz vásár megint. Arany: Kóbor Tamás.

3. nagyító értelemben is előfordul: *Juj* de szép! CzF. Alakv. *gyujgyuj!* Göcsej. CzF.
 Eredeti indulatszó.

kuss!

Sem a NySz.-ban, sem a CzF.-ban, sem Ballagi-ban nincsen szótározva.

Jelentése: elhallgattatás és elkergetés: *Kuss* maradj csendben! *Kuss* innen, az anyátok! Móricz: Nem élh. m. n. 81.

Másodlagos indulatszó. Eredete: *kuss* < *kussti* < *kusch dich* < *couche-toi*. Vö. ZOLNAI B.: i. c. 40.

Származékszava: *kussoltat*. Csak úgy *kussoltat* a sors. Mindig engem, mindig engem. Ady: Dalok a labdatérről.

la!

Első adat 1566-ból: *La* melly magas vagyoc. Helt: Mes. 223.

Emfatikus *é*-vel megtoldva: *laé* Decsi: Adag. 183. NySz.

Jelentése: emphatikus rámutatószó. Vö. KLEMM MNy. 17:113.

CzF. szerint valakit figyelmeztetünk vele, hogy lásson valamit. Itt van a könyv *la*. Ott van *la!* MTsz.

Néha egyszerű figyelmeztetést is jelent: Ami szivemen fekiüdt, megmondtam *la*. CzF.

Ma gyakran így is előfordul: *éhun la*, *ihun la!*

Másodlagos indulatszó. Eredete *la* (< látod).

Összetétele: *illa!* Akkor a két macska megiramodik; *illa* berek nád a kert. Erd. III. 233. KLEMM szerint az *illa* szóban emphatikus rámutató elem van, erre utal a szólás latin megfelelője is: *illac silva*, *hac hortus* v. *illic silva*, *hic hortus*.

Az *illa* az *ím* ,en' (mélyhangú alakja *ám*) emphatikus rámutató szó és a *la* (< látod, vö. *lám* < látom) ,en, ecce' összetételéből keletkezett: *imla* > *illa*. (vö. *imhol* > *ihol*.)

mars!

Első adat: Gvadányi: RP 108. Kiáltottak: *mars! mars!* mentünk nyakra-főre, sok öreg katona rugtatott előre. NySz.

Az elkergetés indulatszava: ... *marsch, marsch* hamis lelkem. Amadé. O. K. 821—830. sz. 184. Másodlagos indulatszó.

A francia *marcher*-ből, német katonanyelvi közvetítéssel került hozzánk. Vö. CzF.

ne! neh!

Első adat: *Ne* meg Jupiter, myt neked ígértem, im it wagyon. Pesti: Fab. 67.

Alakváltozatok: *né*, Czegl: Japh. 220. Vadr. 372, 374. *me*. Tsz. Nyr. 1:181, 466; 5:424. Arany-Gyulai: NGy. III:113. MNy. 6:223, Nyr. 4:514, Vadr. MTsz. *në* Nyr. 23:24. Csűry: Szamosh. Sz.

Jelentése: 1. kínálás, adás: Itt tarsolyom, fogd és egyél szépen, *ne!* Sült hús, fehér cipó, kulacs bor van benne. Arany: Toldi II.

2. bámulás, figyelmeztetés, csodálkozás: Meglásd, tetejére ha akarsz hágni, ágastól kit fogtál *ne!* kezd elesni. RMK. IV. 127. *Né* hol kerekedik egy fekete felleg, *Né* hol szál, egy fekete holló! Magy. Remekírók 55:91. *Né* te mind vigyorognak a csillagok. Vadr. 372. *Né* mi mászik a fejedén! Nyr. 6:229. MTsz. *Në*, gyerekek, mit tanátám! Nyr. 25:24. MTsz. *Në* te, hát nem nekem jön? Csűry: Szamosh. Sz. Előfordul így is: *netenë!*

Előfordul többesszámú második személyraggal is: *Netek!* Székelyesen: *metek!* CzF. Kettőztetve is előfordul: *Nënë* mijen sárga má a falevél! NyF. 37:27. *Nënë*, de csikos éggy lajblid van neked! Nyr. 19:184. MTsz.

Másodlagos indulatszó.

Eredete: *nézd* > *né* > *në* > *ne*.

nesze!

Első adat 1566-ból: *Neszze*, eszt adom, ió lágy kenyér.
Helt: Mes. 68.

Alakváltozatok: (az *m*-es alakok székelyek) *mesze*. Nyr. 5:424. Vadr. 473. Uo. 508b. *meszesze* MTsz. *meszeg*. Nyr. 10:44. *meszték*. Vadr. 508b. *meték*. MNy. 6:217. Vadr. 508b. *neszteje*. Thaly: VÉ. 388. NySz.

Jelentése: kínálás, adás:

Megrakott, hogy minden csontom ropogott.

Nesze, mondta, *nesze* másik, harmadik!

És a mindentudó tudja, hányadik.

Petőfi: Szeget szeggel.

Nyisd ki markod, jó barátom, *Nesze* semmi, fogd meg jól! Petőfi: Okatootáia. *Nesze*, szolgám, madár-látta czipót hoztam. Arany: Toldi X. *Neszteje* komámasszony, igyunk mi is egyet. Thaly: VÉ. 388. NySz.

Eredete: *ne* (< *nézd*) + *sze*.

A -*sze*-, -*sza*-val való nyomatékosítás régi sajátása nyelvünknek; már a kódexekben is találkozunk vele, s a magas hangú az eredetibb. Vö. KLEMM: Szily Emlékkönyv 23. l.

A finnugorságban gyakoriak az enklitikus nyomatékosító particulák. Így a finnben néha az imperativushoz járul az -*s* nyomatékosító particula. Pl. *kuules*: halljad csak! A

magyarban is van ilyen particula: a *-sze, -sza*, ezt a *no* indulatszóhoz és a felszólító igealakokhoz szoktuk függeszteni, még pedig rendszeren az egyes második személyű tárgyas felszólító alakokhoz. Pl. Vitéz! *addsza* kezed! Arany: Toldi X. Ez a nyomatékösítő elem a felszólításnak bizonyos nyomatékot vagy kedveskedő színezetet ad. A Debr. Gramm. közbevetőnek nevezi ezt a particulát s helyesen jegyzi meg, hogy „nem Parantsoló Végzetje,” hanem a „tselekedetnek sürgetődsését vagy siettetését” jelenti. VERSEGHY szerint is helyesen „toldalék inkább, hogysem képző.” Magy. Gramm. 1818. 312. Ma a köznyelvben ritkán használjuk, az irodalmi nyelvben azonban még többször találkozunk vele. Leggyakrabban a népnyelvben használják, néha *g*-vel meg is toldják. Vö. KLEMM: Szily Emlékkönyv.

A *nesze* többszáma *nesztek*. (A *ne, netek* analogiájára a háromtagú *neszetek* helyett *nesztek*.) *Nesztek*. Lakjatok jól egyszer életetekben. Móricz: Nem élh. m. n. 15.

ni! nini!

Első adat: *Ni* minemő magas nagy épületett tamasztá-fel.
Szeg: Aqu. 8. NySz.

Emfatikus rámutató szócska: Toldi György az öccse birtokára vágyik. Lám *ni!* azt a háztól világra zavarta. Arany: Toldi VIII. Meg talállok csípni, Így *ni!* Petőfi: Arany Lacinak. *Ni*, hogy néz ez a gyilkos... — kiáltott rá... Móricz: Nem élh. m. n. 17. *Ni* most a labdatéren milyen gyorsak a fiúk. Ady: Dalok a labdatérről.

Kettőztetve, sőt háromszorosan is előfordul: De *nini!* a Pejko, a lovam, a hátas! Toldi Szer. IX. 101. *Ninini!* Ott az ürge! Petőfi: Arany Lacinak. *Ninini*, — kiáltott fel Pólika — hiszen ez egy tőlünk való asszony. Móricz: Nem élh. m. n. 61.

Másodlagos indulatszó. Eredete: *nízd > ní > ni*. Vö. Szarvas: Nyr. 14:541. Zolnai B. i. c. 40.

no!

Első adat a XV. század első negyedéből: *nomár* Schläg! Szójegyzék.

Alakváltozatai: *noh* ÉrdyC. 339b. *nu* RMK. V. 131. *na* a népnyelvben. MTsz.

Jelentése: 1. sürgetés: *No* még egyszer! CzF. *No, no, no* hát vagy jöjj el, Vagy szívemet is vidd el. Erd. II. 208. *Na* tudod már ki? Móricz: Harm. rózsza. 24. *Na*, mi lesz má? Csűry: Szamosh. Sz.

2. meglepetésszerű kérdés: *No*, mi a, *no!* Móricz: Nem élh. m. n. 37.

3. felszólítás: *No* kedves fiam! mondja neki. Arany L.: Magy. Népm. 9. Ember ez magáért Laczfi mond akárki; *No* s fiúk, birokra, hadd lássuk, ki áll ki? Arany: Toldi I. Akkor találós ésszel Erzsí néne Egyet lök a dolgon: *Na!* menni kéne. Arany: Bolond Istók. I. ... Lapos erszény Bajos ember, kis valaki *No-no*, lassan a testtel. Ady: Csak egy perc.

4. ellenkezés: Nevetett a király: *No-no*, édes uram... Arany: Toldi Szer. I.

5. ráhagyás, megengedés: *No*, nem bánom, csinálj, amit akarsz! *No* de elhiszem inkább, hogy rossz verseim is vannak, mint hogy te feledtél. Petőfi: Levél Arany J.-hoz.

6. vigasztalás: *No* azon ne is búslakodjon királyfi egy csöppet se. Arany L.: Népm. 13.

7. megtorpanás: *No*, ha ezek megtámadnak, Mit csináljak, istenem! Petőfi: Csak úgy omlanak most hozzám.

8. fenyegetés: *No* megállj! majd megkalapállak. Petőfi: A helység kal.

9. haragos felkiáltás: *No* de hát ez borzasztó! Móricz: Nem élh. m. n. 30.

10. rosszalás: *Na* mán *na!* NyF. 56:20. *Na!* ... Sokat adok a te úri szavadra... Móricz: Nem élh. m. n. 33.

11. csodálkozó felkiáltás: *Nahát!* Azzal verebet lehet fogatni, ha megtudja, hogy Pista gróf itt lesz. Móricz: Kiv. kiv. 7

12. beszéd közben az előadás továbbszövésekor használt szó: *Na*, de osztán... Csűry: Szamosh. Sz.

13. megelégedés valaminek az elvégzése, befejezése után: *Na* e meg van! Így *na!* Csűry: Szamosh. Sz.

A *no* előfordul kettőztetve, sőt többször egymás után. *Nononono!* — békítette Piroska. Móricz: Harm. rózsza. 75. *Na na!* Hász é se mondom, hogy nem megyek. Csűry: Szamosh. Sz.

Eredeti indulatszó. Helytelenül magyarázta eredetét CzF. és SZARVAS Nyr. 14:541—2.

Más nyelvekben (pl. német, szláv, déli osztják, votják stb.) is van *no! na!* indulatszó.

Származékok: *nódít, nógat.*

Szólás: *No* belé Balás, lovat ád Isten. MNyil: Zsolt. 7.

A *no*-ból a következő indulatszók keletkeztek: *nos! nosza! nojsza! nojszen!*

nos!

Első adat: *No s no*, hallom, mi kell. MA. Corp. Gramm. 252. NySz.

Jelentése: biztatás, sürgetés, ráhagyás, megengedés, kérdés: *Nos* mit láttál? *Nos* mi történt? CzF. *Nos* fiam, mi kell? Petőfi: Merengés.

Eredete: *no* + *s* kötőszó. L. bővebben KLEMM: MNy. 19: 113. Eredetileg: *no*, *s* mit szólsz hozzá? Ebből lett: *nos*, mit szólsz hozzá?

Gyakran *hát*-tal fordul elő: *no hát, nos hát*. *Nos*, hát nem engedem meg a rajtam való szánkázást! Mikszáth: Akli Miklós cs. k. m. tört. 50.

nosza!

Első adat: *Noza* tahat, el ky hozyak es ewtet my elewnkben allassak. 1530—31. ÉrsC. 481b.

Alakváltozatok: *nósza!* Helt: Krón. 88. *nosz!* Nyr. 22:77. MTsz. *noszsza!* Ker: Préd. 78. NySz. *noszi! noszö!* MTsz. Nyr. 6:422.

Jelentése: biztatás, sürgetés: *Nosza*, hív magyarim, *nosza!* Erd. III. 135. *Nosza* vigadj, mit élsz keserűséggel. Vás. Dalk. 148. *Nosza*, tüzet rak legottan, Lobog a láng, bőg a katlan. Arany: A bajusz. *Nosza*, édes lányom, mutass emberséget, Unsolá az apja... Arany: Toldi Szer. I. *Nosza* rajta, gyors legények! Értük utól a gímet. Arany: Buda Hal. VI.

Nosza, felejtsük el bajunkat,
A bor elúzi minden bűnkát,
Föröszszük torkunkat a borban,
S víg nóta mellett igyunk sorban. Erd. I. 157.

Eredete: *no + sza* összetételéből keletkezett. Vö. *ne-sze*.

Igésítve: *noszogat, noszégat, noszént, noszogtat, noszet*.
MTsz.

nojsza!

Első adat: *Nosza* hozzá, antique: *noisza* hezzá: agedum.

PPB. NySz. A NySz. *nosza* alakváltozatának tartja.

Jelentése: biztatás: *Nojsza*, menj haza!

HORGER a *nosza* alakváltozataitól függetlennek nyilvánítja a *nojsza* alakot s elfogadja SZARVAS magyarázatát (Nyr. 14:537.), mely szerint ez *no + iszamj* rövidüléséből keletkezett. LAVOTHA Ö. szerint sokkal könnyebb az a feltevés, hogy alakkeveredéssel van dolgunk. Élt egymás mellett *no-hiszen* ~ *nojszen* és *nosza*. *Nojszen* és *nosza* összevegyüléséből származott a *nojsza* változat. MNy. 31:333.

nojszen!

A NySz.-ban szótározva nincs, első adat A' Magy. Nyelv Rendszerében (263).

Alakváltozata: *najszēn!* NyF. 34:106. *nojszen* MTsz. *noszē!* NyF. 37:27.

Jelentése: 1. nagyítás, csodálkozás, bizonyítás olyan dologról, amely csak a jövőben lesz meg: *Nojszen*, majd lesz dinom-dánom! CzF.

2. néha ízelelmet, fenyegetést, váratlan meglepetést jelent: *Nojszen*, csak gyere haza! CzF. Fölveti, megkapja háromöles rúdját: *No hiszen* most, *no'iszen* most mindjárt! Arany: Toldi Szer. II.

Összetett indulatszó. Eredete: *no + hiszen* > *noiszen* > *nojszen*. Vö. *de + hiszen* > *deiszen* > *dejszen*. Vö. KRÄUTER F. MNy. 9:18. *Hát + hiszen* > *há'jszen*.

ó! oh!

Első adat: *O en eses urodu(m)*. Ó-magy. Mária-siralom. Ó-magy. Olvk. 127.

Alakváltozata: *oh* JókaiC. 28. Az *oh* végén levő *h*-ra vonatkozólag l. bővebben *be!*-nél.

Jelentése: 1. csodálkozás, bámulás, megütközés. *O* ky nag cuda ez, hog il nag felseges kyráli magzat ezen keppen

geterye magát. MargLeg. 2. Szép vagy *oh* hon, bércz, völgy váltakoznak gazdag öledben. Vörösm.: Magyarország címere.

2. fájlaló sajnálkozás: *Oh* fej, *oh* kebel, te kettős Átok életem felett! Petőfi: Halálvágy. *Oh*, ha akkor látok a világba: Nem marasztott volna tán hijába. Petőfi: Távolból.

Őszi éjben, őszi éjben

Oh be nehéz

Felnézni a csillagokra.

Ady: Három őszi könnyesepp.

3. harag, fenyegetés: *Oh* azoknak (vae illis), kyt czac remensegben es nyassagnak yelenetjben zerzetest magoknak ewrewlnek. JókaiC. 110. *Oh*, te semmirekelő! CzF.

4. vágyódás: *Oh*, nézz rám még egyszer! Mikszáth: Besztercze ostroma. 289.

5. hálálkodás: *Oh* istenem, be kegyelmes és irgalmas vagy! CzF.

6. kérés, könyörgés: *O* wram wed ezedbe een bezedymeth. KulcsC. 6. *O* Jésum, emlekezzel az keserwsegrel, kyt zenwedel. PozsC. 7. Hazádnak rendületlenül Légy híve *óh* magyar. Vörösm.: Szózat. *Oh!* irgalom atyja, ne hagyj el. Arany: Ágnes asszony.

7. tréfás felkiáltások népdalokban: *Oh* be sok hal terem a nagy Balatonyban. Népdal. CzF.

Oh te picike.

Ki ne szeretne?

Aki téged nem szeretne,

Hunczut a neve.

Erd. I. 71.

Eredeti indulatszó. PAUL szerint a németben meglevő ugyanilyen jelentésű *oh!* a latinból származott. A magyarban az *ó!* az Ó-magy. Mária-síralomban fordul elő először; a megfelelő latin eredeti szövegben sok *ó* indulatszó van, ezért könnyen volna feltehető, hogy az *ó* nálunk is latin jövevényszó. De talán valószínűbb, hogy a magyar és más nyelvek *ó* indulatszava között lélektani rokonság van.

Gyakran szerepel a *jaj!* indulatszóval összetéve az erős fájdalom vagy öröm kifejezésére:

Én itt maradok, itt a porban.
Tudom, én tudom, eltiportan.
Óh jaj,
Halálíg, halálíg, halálíg.

Ady: Sírás az Élet-fa alatt.

Főnévként is használatos:

Ezer *óh*, jaj, baj, ejnye, nyü
Siránkozik pityergő szánkon.

Ady: Valaki útravált belőlünk.

Származéka: *ojjé!* (ó + jé). A népnyelvben fordul elő.
Alakváltozata: *ajjé! ajé!* Csűrű: Szamosh. Sz. Jelentése:
persze, hogyné: Hát oszt elég vőut a kényér? — *Ajjé!* Még
maratt is. Csűrű: Szamosh. Sz.

Származékai: *óhajt, óhajtás, óhajtozik, óhajtozás.*

pá!

Első adat 1793-ból:

Még egyszer s utólszor, jer, hogy öleljelek, ...
Már most meg-halni, 's atyámhoz sietek,
S egy pillantás alatt Stix vizén túl leszek.

Egy kis penicziliust ki-vesz a' zsebéből, 's minekutánna egy-
néhányszor meg-tekingette, megöli magát 's mongya:

Pa! Pa! Pikkó Adie!

Pikkó hertzeg és Jutka-Perzsi c. „szomorú víg opera“.

Német eredetiből vagy Szalkay Antal vagy Szerelem-
hegyi András fordította. Vö. még MNy. 28:116.

Jelentése búcsúzáskor használt köszöntés.

Eredetéről TOLNAI V. (MNy. 29:187), HARTNÁGEL E.
(MNy. 28:116 és 29:78), ZLINSZKY A. (MNy. 29:53) írt. TOLNAI
és HARTNÁGEL gyermeknyelvi eredetűnek tartja a *pá!*
indulatszót. HARTNÁGEL szerint első adatunk az előbb emlí-
tett *Pikkó hertzeg és Jutka-Perzsi* c. németből fordított
„szomorú víg operá“-ból való, ennek eredetije az ismert bécsi
Hafner Fülöp kedvelt paródiája: „*Evakathel und Prinz
Schnudi*.“

Az a körülmény, hogy az eredeti szövegben nem *pá!*
van, és hogy a fordítás a bécsi népies dráma körébe vezet,

továbbá, hogy a fordító hosszabb időt töltött az osztrák fővárosban s így ismerhette a bécsi-német köznyelv jellemző sajátságait, arra vall talán, hogy a *pá!* a német köznyelvből került át a magyar nyelvbe. HARTNAGEL az osztrák SONNLEITHNER „Idioticon Austriacum“ c. művére hivatkozik, ebben már nyoma van annak, hogy az osztrák nyelvben eredetileg gyermeknyelvi *ba* már a felnőttek nyelvébe is átkerült. (1824 körül) A magyar szókezdő *p* és az osztrák szókezdő *b* viszonyára vö. LUMTZER-MELICH: DLw. 274.

ZLINSZKY (MNY. 29:53) a szó eredetét a kifejező mozgások között keresi. Távozáskor búcsút intünk a kis gyermeknek jobb kezünkkel, s ekkor egyúttal *pá*-t is mondunk. A zárt ajakkal ejtett kemény labialis explosiva *p* és a tátott szájjal ejtett hosszú *á* hangoztatásakor olyanforma szájmozdulatokat végzünk, mint egy cuppanósan ejtett csók alkalmával, azért a *pá* semmi egyéb, mint a csóknak artikulált hangokkal való kifejezése: egy a távolból adott hangos csók.

penig!

Ez is indulatszó lehetett régen. SYLVESTER szerint óhaj-tást fejezett ki. Corp. Gramm. 72. BERECSZÁSZI az indulatszók között említi és ezt mondja róla: „Jauchzende: hálá oder hál' Istennek, *pedig hogy*, Gott Lob und Dank, dass etc.“ Versuch einer magyarischen Sprachlehre. 1797. 168. KLEMM szerint másodlagos fejlemény. Vö. MNY. 25:97.

pi! pih!

Első adat: Valaki az *ú* attafianak ezt monga: *py* te tuña és hituan ember, erre kútelezi *ú* magát, hogy *ú* reatanacz g'üllön. Sylv: ÚT. I. 8. NySz.

Alakváltozatok: *piha!* Czegl: BDorg. 123. NySz. *phúha!* Com: Jan. 183. NySz. *phi!* CzF. *phű!* Arany L. Népm. 113. Csúry B.: Szamosh. Sz. *pű!* MNY. 23:44.

Jelentése: undorodás, iszonyodás, utálat: *Pih* (*phi*) deh bűdös! CzF. Egy kiáltja: *pih*, be penészszagot érzek! Arany: Toldi Est. V. Akkor Etel: *piha!* nem kell félni mondá. Arany: Buda Hal. VIII. *Phű-phű*, idegenszagot érzek. Arany L.: Népm. 113. *Pű* de bűdös! MNY. 23:44.

Eredeti indulatszó. MELICH szerint német jövevénytyszó.
Nyr. 24:352.

pszt!

Első adat: Márton szótárában 1800 (*pszt!*) és A' Magy. Nyelv Rendszerében. 1847. 263. (*piszt!*)

Jelentése: csendet parancsolás: Három a táncz... *pszt!* csitt! Arany: Elv. Alk. I.

Német eredetű indulatszó.

Származéka: *pisszeg*. Főnévként is használatos: Egy *pissz* se legyen!

sej!

Tánc közben és népdalokban használatos vidám felkiáltószó. Jelentése: jókedv, vidámság: Pl. A ködmönöm bürgébőr, bürgébőr. A bundám is bürgébőr, bürgébőr. *Sej!* bürgébőr! *Népdal.*

Gyakran előfordul a *haj!* indulatszóval.

Százados úr, *sejehaj*, százados úr ha felül a lovára,

Visszatekint, *sejehaj*, visszatekint az elfáradt bakára.

„Ugye fiúk, szép élet a katona élet?”

Csak az a baj, *sejehaj*, csak az a baj, hogy nehéz a viselet.

Az Új Idők nótáskönyve. 123.

Szegény Rózsa Sándor

Fölült a lovára,

Aranyszélű gatyaszára

— *Sej, haj!* —

Úgy lebeg utána.

Magy. Remekírók 55:141.

Kedves rózsám ablakába.'

Sej, haj, kedves rózsám ablakába'

Kinyilt a rózsza magába,

Sej, haj, magába.

Magy. Remekírók 54:239.

Bárcsak hamar május lenne,

Sej, haj, bárcsak hamar május lenne.

Hogy a réten sok ló lenne,
Sej, haj, a nyáron!

Magy. Remekírók 54:141.

Eredeti indulatszó.

*terengette! teringette! teringettét! a teremburádat! a terem-
buráját! teremuccse!*

Első adat: Sok az a szó *teréngetette*. RákGy: Lev. 533.

Jelentése: megütközés, bámulás, harag: Hé! kocsmáros! hol vagy? A *teremburádat!* Arany: Toldi X. *Teringettét*, igazi magyar ház. Móricz: Harm. rózsa. 26. *Teringettét*, most befűtött magának! Móricz: Kiv. kiv. 165. Végig nézve magán „*teremuccse!*” mondja, Megijed az ember, meztelen a czombja. Arany: Toldi Szer. IV. 35.

Másodlagos indulatszók.

Már a CzF. is helyesen jegyzi meg, hogy a „keményebb szitkot jelentő *teremtette* szót akarják vele szelídíteni; mintha *teremtettét* akarna valaki mondani, de csak *terengette* jön ki belőle.” „Az istenfélő jámbor nép nem igen veszi ajkára az Isten nevét hiábavalóságra. Gyakran káromkodik, szitkozódik, esküdözik ugyan, de mikor az Isten nevét akarja kiejteni, megfékezi a nyelvét, hogy ne vétsen a tízparancsolat harmadik cikkelye ellen. Az Isten, Teremtő szavaknak utolsó szótagját néha teljesen elferdíti, hogy értelmetlen legyen.” Nyr. 29:585. A *teremtő* Úrát helyett eufémizmussal a *teremburádat*, a *Teremtő* úgy *segéljen* helyett *teremuccse*.

Főnévként is használatos: Szitták az árgyiliussát, *teremburáját*, még a rézangyalát. Nyr. 7:88. MTsz.

tyűh!

A NySz.-ban szótározva nincsen. Első adat: CzF. és Ballagi.

Alakváltozatok: *tyű! xű!* Csűry: Szamosh. Sz.

Jelentése: 1. csodálkozás, meglepetés, néha tréfás színezettel: *Tyűh!* teringettét, beh jó dolgunk lesz! CzF. *Tyhű*, de szép ma, Mina néném! Móricz: Nem élh. m. n. 37.

Tyhű, látjátok, ott az könnyen
Megesik,

Mert a katonai pálya
Fene sík.

Petőfi: Ivás közben.

Tyűh, az ebugattát! Mikszáth: Szent Péter esernyője. 274.
xű; a jou ámmenit! Csűry: Szamosh. Sz.

2. kétely: *Ťyűh*, ennek fele se tréfa! CzF. *Tyhű*, édes
fiam, fiatal legény vagy — felelt az öreg ember. Arany L.:
Népm. 107.

Eredeti indulatszó.

tyuhaj!

A NySz.-ban nincs szótározva. A MTsz. a *csuhaj!*
indulatszó alakváltozatának tartja.

Alakváltozatai: *tyuha!* Nyr. 16:235. MTsz. *tyuhaja!*
Magy. Remekírók 54:202.

Jelentése: tánc közben, jókedvben használt vidám
indulatszó:

Elől megy a masiniszta,

Ihaj, *tyuhaj!*

Ki a gőzöst igazított! Nyr. 29:539.

Tyuha, feketé kökén!

Más is szégén, nęcmsak én.

Nyr. 16:235. MTsz.

Czigány asszony sátora,

Megégett a hátulja;

Beleégett a vajda,

A vajdának szép lánya,

Piros bársony topánya,

Tyuhajja!

Magy. Remekírók 54:202.

Eredeti indulatszó. Talán a *tyu* + *haj!* összetétele. A
tyuhaj-ra vő. még a *hujja!* indulatszót.

uccu!

Első adat: Márton 1800. (*uttzu!*) CzF. Ballagi. A NySz.-
ban szótározva nincs.

Alakváltozatok: *huccu!* MTsz. *ucu* CzF. *uszu* CzF. *husszu* N. MNy. 32:196.

Jelentése: biztatás, eliramodás, öröm, csodálkozás: *Utczu!* egyéb sem kell a nemzetes úrnak! Utána ered, mint agár a nyúlnek. Arany: Toldi Szer. V. *Uccu* rohanjatok rá, aki bírja, marja. Mikszáth: Mikor a méceses már csak pislog. 241. *Ucczu!* mintha ostorral csapnák, megoldotta a kereket, elszaladt, hogy az agár se érte volna utól. Arany L.: Népm. 198. Mikor ezt látta a gyáva török sereg, *Ucczu!* hátat fordít és futásnak ered. Petőfi: János V. XII. Népdalainkban különösen nagyon gyakori: *Ucczu* bizony, megérett a meggy, *Ucczu* bizony, rajta maradt egy. Magy. Remekírók 54:222. *Utczu*, kis lány, de megnőttél, De kár, hogy férjhez nem mentél! Erd. III. 175.

Uczu, uczu, uczu, már;
Be sok kislány megcsalt már,
Ha még ez az egy megcsal,
Megátkozom, hogy meghal.

Erd. II. 109.

Uczu bizon! lakodalom!
Magam is megházasodom;
Hej, rózsám, violám!
Csókolgasd meg az orcám!

Erd. II. 110.

Utczu bizony, lobot vessünk, Kemenczére teregessünk, Gugolj le. Erd. I. 416.

Eredetével KELEMEN J. foglalkozott. (MNy. 32:196.) Szerinte az előbb felsorolt alakváltozatok közül az *uszu* a legeredetibb. Az *uszu*-nak a *szu* utórésze ugyanaz, mint a felszólító igealakhoz és néhány indulatszóhoz járuló *-sze*, *-sza* nyomatékosító particula (vö. *nesze*-nél a *-sze*, *-sza*-t), melynek hasonulásnélküli eredetibb *-szē* > *szi* alakja is van. A régi **uszē* > **uszi* alakból az *u* előreható hasonító hatása következtében *uszu* lett. Vö. *axszin* > *asszun* > *asszony*, R. *Budrig* > R. *Budrug* > *Bodrog*. Az *uszu* alak három irányba fejlődött: 1. járulékos *t*-vel *ucu* lett belőle. Az *sz* > *c* hangfejlődésre vö. *Debrecn*, *fácán*, *kacagány*.

2. szókezdő járulékos *h*-val **huszu* lett. Vö. *hímez-hámoz*, N. *himbolyog*, *huborka*, *huszik*. 3. a magánhangzók közötti sz ikerítésével **usszu* ~ N. *husszu* lett. Vö. R. *nossza*, *nessző* (TOIVONEN: FUF. 19:160). Az **usszu* és a N. *husszu* alakból a járulékos *t*-vel keletkezett az *uccu* és a népnyelvi *huccu* alak. Vö. *másszor* > (olv. ikerített *ssz*-szel) N. *máccor*, *russzan* > *ruccan*. l. HORGER MNy. 31:214.

A régibb **uszē* alak bizonyára hangutánzó eredetű. Töve a kutya hangját utánzó *u* hang + *-szē*, *-szi* felszólító értelmű nyomatékosító particula, **uszē* > *uszu*. Ez eredetileg a kutyához intézett felszólítás volt valószínűleg, és annyit jelentett: „No ugass! Ugasd meg!” Az *uccu* < *uszu* indulatszó még ma is használatos kutyák biztatására: *Usszu* Kormos! *Usszu* csipd meg! CzF. *Ucczu* Kormos, fogd meg! Uo. Ezt a kutyabiztató jelentést lassanként emberekre is kezdték alkalmazni: *Usszu* rajta! CzF. *Ucczu* rajta legények! Uo. Mai nyelvérzékünkben már a biztató, nógató jelentés mellett más jelentése is van: örömdetes vagy nevetséges, csodálatos esemény észrevételekor hallatott felkiáltószó: *Ucczu* bizony, *ucczu* már, a kislány is dáma már. Népdal. CzF. *Uccu!* hogy ugrál ez az ember! Ball.

Helytelen magyarázatok: BARTALUS I.: Századok 1892: 14 < *hucuj* „rutén, rusznyák.” R. PRIKKEL M. az öröm természetes kifejező szavának tartja. MNy. 2:59.

Származék: *uszít*, *huszít*. MTsz.

uh!

Első adat: Ó-magyar Mária-siralom. Ó-magy. Olvk. 127.

Jelentése: fájdalom. *uh* nequem en fyon.[!] Ó-magy. Olvk. 127. A' Magyar Nyelv Rendszere szerint (1847. 263.) iszony, undorodás a jelentése.

Eredeti indulatszó. Esetleg az *ó!* (*oh!*) alakváltozata.

ujju!

Első adat: A' Magy. Nyelv Rendszerében. 1847. 263.

A NySz.-ban szótározva nincs.

Alakváltozat: *ujuju!* Csűry: Szamossh. Sz. *ijjú* CzF.

A jókedv, az öröm kifejező szava, különösen tánc közben:

Összetöröm magamat,
 Kitöröm a nyakamat.
 Még sem hagyom magamat,
Ujju, ju, ujju, ju!

CzF. Erd. II. 217.

Az asszony egy szükséges rossz, de a férje
 Jóvá teszi, csak lábszóját ne kimélje.
 Csókolja meg kétszer,
 Lábszójazza meg hétszer
 Minden héten,
Ujju! Minden héten.

Erd. III. 98.

Félre gondok, félre bú! Hejje, hujja, *ujju, ju!* Magy. Remek-
 írók 54:218.

Eredeti indulatszó. Bővebben l. a *hujja* indulatszónál.

Főnévként is használatos: Rikkantott rá *ujjujut*. Erd.
 I. 175.

Származéka: *ujjong*.

vaj(h)!

Első adat: mert ug mōdot *vay istenn*c fia vagoc èn.
 MünchC. 69.

Alakváltozatai: *vah* Zoly: Elm. A6. *vajh* RákF: Lev. II.
 246. NySz.

Jelentése CzF. szerint: „nyomatékosabb óhajtást, sóhaj-
 tást fejez ki. Változatainak tekinthetők: *hajh, hejh, óh!*“ *Vay*
 gonoz: hity zegoth kiral. DebrC. 399. *Vajh!* magyarok, mely
 igön ti lám bolondok vagytok. Szkhárosi RMKT. III. 369. *Vay*
 io régi Magyarország! BornPréd. 504. *Vaj* rossz idő, *vaj* gaz
 nép: o tempora, o mores. Pázm. vö. NyK. 15:381.

Verseghy szerint jelentése panaszkodó, dicsekedő. Magy.
 Gramm. 322.

Eredeti indulatszó.

A *vaj*-hoz hasonló indulatszó van a finnben és a latin-
 ban is: finn *voi!* ,ó, jaj!’, latin *vah!* ,jaj!’ A *vaj* indulat-
 szóról bővebben l. KLEMM: A *vagy* kötőszó és határozószó
 eredete. MNy. 22:122.

vajki! vajmi! vajmely!

Első adat: *Vaiki* csoda ítéleti! Sztárai: RMKT. V. 137.

Jelentése: csodálkozás, sóhajtás: *Vaiki* sokan szóllottanak volna ot. CzeglDág. II. 58.

Eredete: a *vaj* indulatszó gyakran előfordult kérdő és vonatkozó névmásos felkiáltásokban. *vaj ki* igen nagot kerek! mosth. LobkC. 10. *Vaj mel* igen gakorlatos meg latogassa vagion az yr istennec. DebrC. 284. *Vajh* mitévő legyen a Rozgonyi lánya? Arany: Toldi Szer. V. *Vaj! ki* szép leánt tudok együt. Sztárai: RMKT. V. 137. *Vajh! mi* szép ez! CzF.

A gyakori együttes használat folytán a *vaj* indulatszó és a *ki, mi, mely* névmás állandó kapcsolattá lett: *Vajki* mely titok. MHegTOSzl. II. 116. Ezt egy hirtelen feltámadás *vajmi* elkedvetlenítette volna. Kisfaludy K.: Sulyosdi Simon.

A *vaj* indulatszó, gyakran előfordult *ha* kötőszós óhajtó mondatok előtt is, ezért a *ha*-val egységes óhajtószóvá tapadt össze. A *vaj* indulatszó ilyenkor tágabb értelemben vett mondatpótló. *Vajha* velewnk yewheczuala. JókaiC. 74. *Vaj ha* én is ezenképpen felmeheznéc. Helt: Mes. 88. *Vajha* minden asszony olyan volna, mint én! Arany: Murány Ostr. II. *Vajha* egykor ekkép szólalnának, Nem búsulva sírom szélinél. Petőfi: Fiam születésére. *Vajha* volnék az örömmnek fája. Vörösm.: Három rege. Mind ezekért a díj, a melyet elérni reményem. *Vajha* kicsiny legyek a nagy haza hősei közt. Vörösm.: Deák Ferencz.

A *vaj* indulatszó kérdések előtt is előfordul. Eleinte az írók a *vaj* indulatszót s kötőszóval, felkiáltójellel vagy vesszővel választották el az utána következő kérdéstől. *Vaysne'm* tudody, LobC. 5. De leírni őket *vajh! ki* győzné sorra. Arany: Nagyid. Czig. *Vajh! kinek* virít a Mennyből szállt tavasz? Vörösm.: A szép hajadon.

Később (a XIX. század eleje óta) a *vaj* indulatszó a *vajjon* kérdőszóval való hasonlatossága miatt beleolvadt az utána következő kérdésbe, s lassanként a *vajjon* kérdőszóval egyértékű kérdőszónak kezdték használni: *Vajh ki* ő, és merre van hazája? Vörösm.: Szép Ilonka. Ah! *vaj* mikor látom, kiált, Szerelmesem kis csónakát? Arany: Dismál mocsarak tava. *Vaj* támad-e hős Oly bátor erős? Czuczor: III. 19.

Ellenvetésekben, különösen kérdésekre való feleletekben *igen*, *nem* előtt a *vaj* indulatszónak *omnino, procerto* jelentése van. A székeleknél és a csángóknál nagyon gyakori a *vaj* indulatszónak ez a jelentése. Te nem mész oda? *Vaj* igen. MTsz. Te is ott voltál? *Vaj* nem. Nem láttál-e? *Vaj* láttam. Uo. *Vâj* ot vôt biza; *vâj* látom bizén. NyF. 32:34. Vö. KLEMM: i. c. 124.

Réják.

Az érzelmet kifejező eredeti indulatszókhoz kell sorolnunk a népdalainkban előforduló víg kurjantásokat, kedveskedő megszólításokat, patetikus kitöréseket, az ú. n. *réjákat*. Ezeket is említenünk kell az indulatszók történetében, mert ezek is az érzelemélmények ösztönszerű megnyilatkozásai. Vagy egyedül vagy a tulajdonképpeni indulatszókkal együtt fordulnak elő. A *réják* nem oly közkeletűek, mint a többi indulatszók. A viszony a *réják* és a többi indulatszó között olyan mint a köznyelv asszimilációs jelentésváltozásai és a költői nyelv metaforái¹ között: a köznyelv indulatszavai a tömeglélek ösztönszerű, öntudatlan termékei, azaz sok egyes egyénnel lépnek fel s utánzással nagy körben elterjednek, nemzedékről-nemzedékre öröklődnek, tehát általános (generalis) jelenségek, a költői nyelv indulatszavai, a *réják* az egyéni reflexió termékei, tehát szórványos, egyes (singularis) jelenségek.

Ilyen *réjákat* nemcsak a népköltésben találunk, hanem műköltők is alkotnak sokszor tudatosan ilyen *réjákat*, ezekkel költeményeik hangulatát akarják emelni és képzettartalmát jobban kifejezni.² A *réják* nemcsak érzelmkifejezők, hanem ritmusnyomósítók és ritmuspótlók is. Legtöbbször pillanatnyi és alkalmi keletkezésűek (vö. Amadé réjás soröltelégeit). Legjobb alkalom keletkezésükre a tánc.

I. *Réják* a népköltésben:

Atatuti-táratuti.

Minek neked az a virág?

Atatuti, táratuti; bokrétának.

¹ Vö. GOMBOCZ Z.: Jelentéstan. 71—72. ZLINSZKY A.: MNy. 24:80.

² L. bővebben ZOLNAI B.: i. c. 45.

Minek neked a bokréta?
Atatuti, táratuti, legényeknek.
Atatuti, táratuti, legényeknek. Erd. I. 44.

Balla-léha, léha!

Mit keressz szarka a szemétben? *Balla-léha, léha!*
 Szőrszálat szedünk a szemétből; *Balla-léha, léha!* Nyr. 29:14.

Csillárom haj!

A szép asszony messze lát, *Csillárom haj!*
 Vízre küldi az urát. *Csillárom haj!* Nyr. 29:10.

Csillárum haj!

Kiszáradt a diófa,
Csillárum haj,
 Nem játszodunk alatta,
Csillárum haj.
 Majd kiújul tavaszra,
 Játszódhatunk alatta,
Csillárum, csillárum,
Csillárum haj! Magy. Remekírók 54:241.

Csili-csalárom!

Akkor volna szép az erdő,
 Ha lány volna a kerülő.
Csili-csalárom! csili-csalárom!
 Ha lány volna a kerülő. Magy. Remekírók 54:198.

Csim-csám csalavér!

Nem ettem én ma egyebet,
 Fekete retket, kenyeret.
 Fekete retket, kenyeret.
Csim-csám csalavér...
 Meghalok a babámért. Nyr. 9:140.

Csiri biri, rittalárom!

Debreczen ám híres város,
 Professor ott a csapláros.
Csiri biri dongó, rittalárom,
Diri dongó! Erd. III. 108.

Dédallom! adédallom!

Ilyen ám a fehér cseléd,
Ha van neked: lóért cseréld!

Dédallom! adédallom!

Nyr. 29:10.

Dinom, dánom, sum, sum, sum!

A Vargáék kertje alatt
Bodri kutya szörnyen ugat.

Mig a gazda álmodozik

A menyecske kilopódzik,

Dinom, dánom, sum, sum, sum.

Magy. Remekírók 54:197.

Dudujsám!

Dudujsám, dudujám,

De jól megyen a munkám.

Ez az élet minket illet,

Nem a régi öregeket.

Dudujsám, dudujám,

De jól megyen a munkám. Magy. Remekírók 54:174.

Dula, juha, heje, huja!

Dula, juha, heje, huja,

Gyere a karomba

Se a mécses, se a gyertya

Nem ég a szobámba...

Tili, tili, tili, tili. Magy. Remekírók 54:203.

Haj, duj, duj!

Haj, duj, duj, ez élet,

Bezzeg fáin élet!

Nyr. 29:593.

Haja cic kalárom!

Kis Pirittyi falu végén

Folyik el a kanális

Enyém vagy te kedves rózsám

Ha haragszik anyád is,

Haja cic kalárom!

Szeret a galambom.

Nyr. 29:14.

Haja czicz, trallárom!

Akár millyen vén asszony

Ha férjhez mén, csak menyasszony,
Haja czicz, trallárom,
 Elhagyott a párom.

Erd. III. 90.

Hejre tyu-tyu-tyu!

Hej! a pesti kis lányok

Hejre tyu-tyu-tyu!

Mind a templom mellé járnak

Hejre tyu-tyu-tyu!

Szidják, átkozzák a papot,

Mért adott rövid farsangot,

Hejre tyu-tyu-tyu! Az Új Idők nótáskönyve. 37.

Huss, huss, huss!

Huss, huss, huss!

Ölbe huss!

Kedvesem hozzám juss.

Erd. I. 29.

Huszuha!

Házam előtt egy almafa, *huszuha!*

Piros alma terem rajta, *huszuha!*

Kivül piros, belül férges,

Kis angyalom, jaj de mérges, *huszuha!* Erd. II. 81.

Icaca!

Házam előtt van egy nagy fa,

Piros kendő lobog rajta, *icaca!*

Nyr. 29:12.

Icen hajh!

A szomszédban, *icen hajh!*

Döng a helység, nagy a zaj.

Nyr. 29:593.

Iha, czin, czinárom!

Ha megfázom, ha meghülök

Mellette felmelegülök.

Iha, czin, czinárom —

Szeret a virágom!

Magy. Remekírók 54:44.

Ihha, ahha, hajh!

Ha azt érem jövődőbe,

Ihha, ahha, hajh;

Borsót vetek a földembe,

Ihha, ahha, hajh!

Nyr. 29:593.

Ijujuh-ejujuh!

A szép asszony drága!
 Száz forint az ára,
Ijujuh-ejujuh
 Száz forint az ára.

Nyr. 29:13.

Kuk!

Pesten jártam iskolába, *kuk!*
 Pesten jártam iskolába,
 Térdig jártam a rózsába, *kuk!*
Kuk, kuk, ku-ku-ku-kuk! Magy. Remekírók 54:42

Libizárom ripszom!

Kutyahitű Kátay!
 Nem kell a lányt —
Libizárom, ripszom
 Zátyerityi zatyitom — Bántani. Nyr. 29:15.

Ludavér-csanavér!

Zöld füvet legel a tehén.
 Nincs huncutabb, mint a legény
 Nincs huncutabb, mint ...
Ludavér csanavér,
 Csin-csán csanavér,
 Meghalok a rózsámér. Nyr. 29:15.

Radaradadom!

Édesanyám meghalok,
 Ha meg nem házasodok.
Radaradadom! Radaradadom!
 Ha meg nem házasodok. Nyr. 29:15.

Recece!

Reczecze! Nem vagyok én kapitány,
Reczecze! nem járok én paripán.
 Hármás honvédbaka vagyok én,
Reczecze! gyalog masírozok én!
 Magy. Remekírók 54:127.

Recefice!

Virágéknál ég a világ,
 Sütik már a rántott békát,

Zimezum, zimezum
 Recefice bum bum bum.

Az Új Idők nótáskönyve. 129.

Rete, rete, sárilom.

A pécskai legények
 Ludat loptak szegények,
 Nem jól fogták a nyakát,
 Elgágintotta magát,
Rete, rete, sárilom! Magy. Remekírók 54:196.

Rip, rip, rip, rop, rop, rop!

Nem kell anyám, nem kell,
 Az a kovács legény:
 Fuvónymogatni,
 Patkószeget verni...
Rip, rip, rip! rop, rop, rop!
 Kapitányné leszek. Magy. Remekírók 55:152.

Ró ró rekettye.

Tojik, tojik kis fürjecske
 Fél-fél rendemre,
 Rendem csipke, rendem bokor
Ró ró rekettye,
 Sipityom gyere be
 Galambom ölembe. Nyr. 29:15.

Ropp, ropp, ropp!

A kassai rózsafa tetején
 Két szál vessző.
 Szőtték, fonták,
 Összeroppantották.
Ropp, ropp, ropp! Erd. I. 410.

Tilij, talaj, rátom.

Együtt járunk a fonóba,
Tilij, talaj, rátom;
 Tiz csókot kap egy orsóra,
 Százszor es kivá'tom... Magy. Remekírók 54:61.

Tili, tuli, nyaff!

A vasvári malomban sok verebek laknak,

A vasvári verebek sok malomban laknak.

Lám megmondtam, Jutka,

Ne menj oda!

Tili tuli, tili tuli nyaff!

Erd. III. 17.

Tirajlej, tirajleje, tirajlej!

Akkor örül a rajkó,

Mikor döglik a disznó.

Keze-lába csupa zsír,

Három hétig nem is sír.

Hej, tirajlej, tirajleje, tirajlej! Hej!

Az Új Idők nótáskönyve.

Totórum tánca.

Isten hozta, isten!

Szegény gubás legény.

Totórum tánca,

Sórumórikája.

Nyr. 29:15.

Trallala.

Akkor a királyfi

Mit gondolt magában,

Trallala, trallala,

Mit gondolt magában? Magy. Remekírók 55:175

Trallállálám.

S *trallállálám*, s *trallállálám*

Még eszedbe jutok én ám, jajj! Nyr. 29:593.

Trillalom.

Haja czucza, *trillalom*,

Elhagyott az én galambom.

Erd. II. 77.

Trillárom happ!

Uj-városon mi történt, *trillárom happ!*

Lány kérte meg a legényt, *trillárom happ!*

De a legény azt mondta:

Ő férjhez nem mén soha, *trillárom happ!*

Magy. Remekírók 54:209.

Tyihajnáré.

Ángyom, ángyom, édes ángyom!

Kell-e bunda más világon?

Kell-e bunda más világon,
 Ángyom, ángyom, édes ángyom?
 Nem kell bunda, sem köpönyeg,
 Mert a pokol úgy is meleg.

Tyihajnáré!

Erd. I. 440.

Zimezum, zimezum. Példát l. a recefice-nél.

Zibidum, zabtum—zetelati-latiba.

Az én csizmám disznóbőr, disznóbőr,
 Apám hozta — *zibidum-zabtum*,
Zetelati-latiba — Sükőből.

Nyr. 29:15.

II. *Réják a műköltészetben:*

Him hum hám hum!

Him hum

Hám hum

Tim, tum, tim, tám, tum

Szánd már, hogy majd megnémulok

Azért már egy szót sem szólok;

Him hum

hám hum

Tim, tum, tim, tam tum!

Amadé O. K. 821—830. 273.

Tillaárom haj!

Ez a szoba hol én most, *Tillaárom haj!*

Pusztítom a papirost, *Tillaárom haj!*

Se nem csapszék, se nem bolt,

Csizmadia műhely volt! *Tillaárom haj!*

Arany: Irószobám.

Tararrarom, hajh, tararrarom.

Nótás este, most szaladnak

Zengő szívvel, dalra lépve

Muzsikáló vérű lányok,

Tararrarom, hajh, tararrarom,

Boldog legények ölébe.

Ady: *Tararrarom, hajh, tararrarom*

IRODALOM.

- Baumann*: Ursprung und Wachstum der Sprache. Berlin-München, 1913.
- Benfey*: Geschichte der Sprachwissenschaft. München, 1869.
- Brugmann*: Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg, 1904. — Verschiedenheiten der Satzgestaltung nach Massgabe der seelischen Grundfunktionen in den indogermanischen Sprachen. Leipzig, 1918.
- Bühler*: Sprachtheorie. Jena, 1934.
- Cassirer*: Philosophie der symbolischen Formen. I. Teil. Berlin, 1923.
- Delbrück*: Einleitung in das Sprachstudium.³ Leipzig, 1908. — Grundfragen der Sprachforschung. Strassburg, 1901.
- Finck*: Der deutsche Sprachbau, als Ausdruck deutscher Weltanschauung. Marburg, 1899.
- Fogarasi*: Müvelt magyar nyelvtan elemi része. Pest, 1843.
- Gabelentz*: Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden. Leipzig, 1901.
- Giesswein*: Az összehasonlító nyelvészet fő problémái. Győr, 1890.
- Gombocz*: Nyelvtörténet és lélektan. Bp., 1903. NyF. 7.
- Grimm*: Deutsche Grammatik. Göttingen, 1822.
- Gulyás*: Rendszeres magyar nyelvtan. Bp., 1899.
- Heyse*: Deutsche Grammatik, vollständig umgearbeitet von *Lyon*. Hannover und Leipzig, 1893. — System der Sprachwissenschaft. Berlin, 1856.
- Hilmer*: Schallnachahmung, Wortschöpfung u. Bedeutungswandel. Halle, a. S. 1914.
- Hirt*: Etymologie der neuhochdeutschen Sprache.² München, 1921.
- Horger*: A magyar igeragozás története. Szeged, 1931. — A nyelvtudomány alapelvei.² Bp., 1926.
- Jakubovich-Pais*: Ó-magyar olvasókönyv. Pécs, é. n.
- Jellinek*: Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik. Heidelberg, 1913—14.
- Jespersen*: Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung u. Entstehung. Heidelberg, 1925.
- Kalmár*: Rendszeres magyar nyelvtan. 1901.
- Kis-Erős*: A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva. Kalocsa, 1915.
- Klemm*: A mondattan elmélete. Bp. 1928. — Magyar történeti mondattan. Bp. 1928.

Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.⁵ Strassburg, 1894.

Lux: A nyelv. Nyelvlélektani tanulmány. Bp., é. n.

Marty: Satz u. Wort. Reichenberg, 1923.

Melich: A két legrégibb magyar nyelvű nyomtatvány. Bp., 1912.

Négyesy: Rendszeres magyar nyelvtan. Bp., 1927.

Noreen-Pollak: Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache. Halle, 1923.

Otto: Zur Grundlage der Sprachwissenschaft. Bielefeld, 1919.

Paul: Deutsches Wörterbuch. Halle, 1897. — Prinzipien der Sprachgeschichte.⁵ Halle, 1920.

Porzeziński: Einleitung in die Sprachwissenschaft. Leipzig u. Berlin, 1910.

Rozwadowski: Wortbildung u. Wortbedeutung. Heidelberg, 1904.

Scherer: Zur Geschichte der deutschen Sprache. Weimar, 1868.

Schuchardt: Das Baskische u. die Sprachwissenschaft. Leipzig, 1923.

Schoemann: Die Lehre von den Redetheilen nach den Alten. Berlin, 1862.

Schwentner: Die primären Interjektionen in den indogermanischen Sprachen. Heidelberg, 1924.

Simonyi: A magyar nyelv.² Bp., 1905. — Tüzetes magyar nyelvtan. Bp., 1895.

Steinthal: Abriss der Sprachwissenschaft. Berlin, 1881. — Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen u. Römern mit besonderer Rücksicht auf die Logik.² Berlin, 1890.

Sandfeld-Jensen: Die Sprachwissenschaft. Berlin, 1923.

Szamota: A Schlügli szójegyzék. Bp., 1894.

Szinnyei: A magyar nyelv. Bp., 1929.

Toldy: Corpus Grammaticorum. Pest, 1866.

Verseghy: Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae. Buda, 1816.

Whitney: Leben u. Wachstum der Sprache. Leipzig, 1876.

Wundt: Die Sprache.⁴ Leipzig, 1922.

Zlinszky: Az eufémizmus. Bp., 1931.

RÖVIDÍTÉSEK.

CzF. = Czuczor-Fogarasi: A magyar nyelv szótára. I—VI. Bp. 1862—74.

EtSz. = Gombocz-Melich: Magyar Etymologiai Szótár. A—F

MTsz. = Szinnyei: Magyar Tájszótár. I—II.

NyŰSz. = Szily: Magyar Nyelvújítási Szótár. I—II.

NySz. = Szarvas-Simonyi: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. I—III.

OklSz. = Szamota-Zolnai: Magyar Oklevélszótár.

MNy. = Magyar Nyelv. 1—32.

NyK. = Nyelvtudományi Közlemények. 1—50.

Nyr. = Magyar Nyelvőr. 1—65.

Nytud. = Nyelvtudomány. 1—7.

Erd. = Erdélyi János: Népdalok és mondák. I—III. 1846—48.

TARTALOMJEGYZÉK.

I. Az indulatszó elmélete	3
Az indulatszó fogalma a régi nyelvtanokban	3
Az indulatszó az újabb nyelvtudományi irodalomban	5
Az indulatszók fajtái	8
Az indulatszók jelentése	13
Az indulatszók hangalakja	15
Az indulatszók és a nyelv eredete	21
II. Az indulatszók történeti tárgyalása	25
Réják	73
Irodalom	81
Rövidítések	83

A SZERZŐ KIADÁSA

Lelt.
1986.

Lelt.
1975

Lelt.
1970

33. Nagy Tibor: I. Constantinus császár egyház- és valláspolitikája. 1932.
34. Sós Margit: Arany János irodalmi ellenzéke. 1933.
35. Berky Imre: Az igazság fogalma. 1933.
36. Gálos Magda: Sigismond Justh et Paris. 1933.
37. Homér Janka: Magyarország halászati földrajza. 1933.
38. Grandpierre Emil: Az olasz ismeretelméleti dráma. 1933.
39. Ujhelyi Erzsébet: Condensatiók az aromás sorban magnesiummethyilat hatása alatt. 1933.
40. Erdély Amália: Az iskolai büntetés hatása. 1933.
41. Neuberger Vera: Pszichológiai típusok pedagógiai jelentősége. 1933.
42. Bárdos István: Pécs német utcanévei. 1933.
43. Friedmann Ilona: Pilisi Lajos. 1933.
44. Hack Alfréd: Boileau a magyar irodalomban. 1933.
45. Bader Dezső: Metternich und das junge Deutschland. 1933.
46. Rosta Livia: Galánthai gróf Fekete János kiadatlan francia költeményei. 1933.
47. Bauer Hedwig: Nagy-Árpád. Mundart und Sitten. 1933.
48. Béres Tibor: Néhány lipoid vizsgálata magnesium-methy-latos átesterifikálás segélyével. 1933.
49. Tenner Anna: Condensatiók az aliphás, hydroaromás és heterocvklikus sorban magnesiummethyillal. 1934.
50. Makovitzky Gyula: Nagykanizsa város településföldrajza. 1934.
51. Takáts Gyula: A somogyi Nagyberek. 1934.
52. Göbel Ervin: Pécs napfénytartam és felhőzetmenetének képe. 1934.
53. Kern István: Nagymányok és Kismányok községek településföldrajza. 1934.
54. Kollonich Rezső: Balmazújváros településföldrajza. 1934.
55. Vecsey Lajos: A szombathelyi királyi liceum alapítása. 1934.
56. Goitein György: Móra Ferenc az író. 1934.
57. Nagy Rezsőné Géfin Mária: A szombathelyi Herzán könyvtár francia könyvei. 1934.
58. Drasenovich Mária: Zrinyi Miklós könyvjegyzetei. 1934.
59. Nyakas Sarolta: Az első pécsi nyomda története. 1934.
60. Schreiber Erzsébet: Zola és a magyar irodalom. 1934.
61. Vasskó Ilona: A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kéziratai. 1934.
62. Schultz Irma: Magnesium-methy-latos átesterifikálás. 1934.
63. Écsy Ö. István: Cserei Mihály mint vesszzerző. 1934.
64. Szakál Sándor: A Marcalvölgy településföldrajzához. 1934.
65. Pakucs Béla: A magyar vasútépítés kezdetei. 1934.
66. Ungár László: Pécs 1848—49-ben. 1934.
67. Nagy Jenő: Tapolca településföldrajza. 1934.
68. Rihmer László: A pécsi mammut.
69. Mayer Erzsébet: Az írói önérzet a renaissance korában. 1935.
70. Andorfi Márton: A szőlőművelés északi határa Észak-Magyarországon. 1935.
71. Schwendtner István: Miskolc településföldrajza. 1935.
72. Kóváry József: 50 év a Kisfaludy-társaság történetéből. 1849—1899. 1935.
73. Csapláros István: Théophile Gautier és a magyarok. 1935.
74. Simor János: Pécs éghajlata. 1935.
75. Előd Géza: Zilahy Károly a 60-as évek irod. ellenzékének vezére. 1935.

76. Zádor István: Heine, a tárcaíró és hatása az osztrák-magyar tárcairodalom kezdetére. 1935.
77. Szentirmay Tibor: Szigetvár településföldrajza. 1935.
78. Niedermann Imre: Magyarország és a bosnyák politika. (1382—1420.) 1935.
79. Farkas Lujza: A Nyugat és a századeleji irodalomforduló. 1935.
80. Nagy Jenő: A bükkösi völgy településföldrajza. 1935.
81. Taksonyi József: Pécs egyházzenei művelődése a XVIII. században. 1935.
82. Paolo vitéz Szabó: L' Aio di Lodovico Della Torre. 1935.
83. Szikszay Edit: Louis-Auguste Rogeard. (Egy francia emigráns Magyarországon.) 1936.
84. Ponesz Aranka: Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól. 1936.
85. Kecskés Tibor: Balatonfüred településföldrajza. 1936.
86. Ujváry Jolán: Saárdi Somssich Pál. 1936.
87. Dr. Dezső Lajos: Paedagogiai indítások az oxfordi csoportmozgalomban. 1936.
88. Fekete Lajos: Platon Magyarországon. 1936.
89. Heckenast Dezső: Heckenast Gusztáv, egy fejezet a magyar irodalomtörténetből. 1936.
90. Erdély Ernő: Szabó Dezső regényköltészete. 1936.
91. Pinczési István: Folyékony ammónia hatása a cellulózra. 1936.
92. Bányai Béla: Kovács Ödön vallásbölcselete. 1936.
93. Árvai Jenő: Kakasd község településföldrajza. 1936.
94. Stefan Petróczy: Künstlertypen bei Tieck. 1936.
95. Pataki József: A Sárköz gazdaság- és település földrajza. 1936.
96. Dr. Frindt Gusztáv: A folyóhálózat sűrűsége Magyarország északnyugati részén. 1936.
97. Lotz János: A történelmi világkép. (Az ember az időben.) 1936.
98. Sáfáry Ilona: Áteterifikálás magnezium-methylat segélyével, különös tekintettel a zsírsavak eseteire. 1936.
99. Babics András: A kamarai igazgatás Pécsen a török hódoltság után. 1936.
100. Tenk Béla: A vízszabályozások Tolna vármegyében a XVIII. században. 1936.
101. Deák István: A magyar indulatszók. 1936.

